

Yazar Bilgileri
Author(s)

Öğretmen

Hasan Tahsin YAZICI

Samsun Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Sosyoloji ABD Tezsiz Y.L.

hasantahsin55@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6759-6177

Öz

Engellilerin baskılanması, ötekileştirilmesi, tecrit edilmesi, ayrımcılığa uğraması ve dışlanmasına karşı bir tepki olarak ortaya çıkan engelli hakları hareketleri, insan haklarına saygı temelinde engelli bireylerin temel haklarına saygı gösterilmesini savunmaktadır. Bu hareketler, engelli bireylerin güçlenmesi için bilinçlenmelerini ve haklarını savunmalarını desteklemekte ve hukuki güvencelerin sağlanması için mücadele etmektedir. Ayrıca, toplumsal farkındalığı artırmayı ve engelli bireylerin eğitim, istihdam ve diğer temel alanlara erişimini kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Engelli hakları hareketleri, toplumsal inklizyonun artırılmasını hedefleyerek engelli bireylerin toplumun her alanında aktif olarak yer almasını sağlamayı ve toplumun daha kapsayıcı bir yapıya kavuşmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Türkiye'deki engelli hakları hareketlerinin incelenmesi, uluslararası bir bağlamda benzer ülkelerle karşılaştırmalar yapma fırsatı sunmaktadır. Sonuç olarak, engelli hakları hareketi toplumsal bir hareket olarak engellilik konusunda farkındalık yaratmayı ve toplumun daha kapsayıcı bir yapıya kavuşmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu çalışma, engelli hakları hareketlerinin küresel siyaset ve sosyal reformlardan ne şekilde etkilendiğini ve engellilik problemlerinin ana sebeplerini değerlendirerek hak mücadelesini nasıl yeniden biçimlendirdiğini analiz etmektedir. Bu araştırmanın özgün yanı, engelli hakları hareketinin tarihsel ilerlemesini ve global etkilerini ayrıntılı bir biçimde ele alarak, Türkiye'deki hareketlerin milletlerarası bağlamda ne şekilde konumlandığını ve bu sahadaki mücadelelerin tesirlerini derinlemesine incelemesinden kaynaklanmaktadır.

Abstract

Emerging as a response to the oppression, marginalization, segregation, discrimination, and othering of people with disabilities, these movements advocate for the respect of the fundamental rights of disabled individuals based on human rights principles. These movements support the empowerment of disabled individuals by raising awareness and defending their rights, and they fight for the provision of legal protections. Additionally, they aim to increase societal awareness and facilitate access for disabled individuals to education, employment, and other essential areas. By aiming to increase social inclusion, the disability rights movements strive to ensure that disabled individuals are actively involved in all areas of society and contribute to making society more inclusive. Examining the disability rights movements in Turkey offers an opportunity to make comparisons with similar countries in an international context. In conclusion, as a social movement, the disability rights movement aims to raise awareness about disability issues and contribute to making society more inclusive. This study analyzes how disability rights movements are influenced by global politics and social reforms, and how they reshape the struggle for rights by evaluating the root causes of disability issues. The originality of this research lies in its detailed examination of the historical progression and global impacts of the disability rights movement, focusing on how movements in Turkey are positioned in an international context and deeply examining the effects of these struggles in this field.

Makale Tarihleri
History of Article

Geliş Tarihi / Received

24.06.2024

Kabul Tarihi / Accepted

22.07.2024

Anahtar Kelimeler / Keywords

Engellilik / Disability

Engelli Hakları / Disability Rights

Engelli Hakları Hareketi / Disability Rights Movement

Makale beyanı

Bu çalışma yazarın Samsun Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı Tezsiz Yüksek Lisans programında yürütülen ve Doç. Dr. Adem İnce danışmanlığındaki Dönem Projesinden türetilmiştir.

Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı

Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate

- Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf / Citation

Yazıcı, H.T. (2024). Türkiye'deki Engelli Hakları Hareketlerinin İncelenmesi. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 3(2), ss. 63-78.

DOI

<https://doi.org/10.58632/olgusos.1504256>

1. Giriş

Engellilere yönelik ayrımcılık, ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda ortaya çıkarak hiyerarşiye neden olmaktadır. Bu durumdan en çok etkilenenler, etnik köken, din, cinsiyet, engellilik, yaş, yoksulluk ve göç gibi nedenlerle ana akım toplumdaki farklılaşan gruplardır. Engelliler, tarih boyunca adil bir yaşam sürememiş ve dışlanmışlardır (Arıkan, 2002). Toplumlar da belirli gruplara yönelik farklı telaffuz ve tutumlar ile eşitlikçi olmayan uygulamalar, genellikle ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda da yansıma bularak hiyerarşilere yol açmaktadır. Bu durumdan en fazla etkilenenler, etnik köken, din, cinsiyet, engellilik, yaş, yoksulluk ve göç gibi özellikler bakımından ana akım toplumdaki farklılaşan ve hayatın çeperinde kalan gruplardır (Arıkan, 2002). Engelli bireyler, uzun yıllar boyunca eşit ve adil bir yaşam sürme imkanından yoksun kalmış ve ötekileştirilmişlerdir. Bu durum, modern toplumsal hareketlerin doğmasına neden olmuştur (Offe, 2016). Engelli hakları hareketi, bu çerçevede küresel politik ve toplumsal reformlardan etkilenerek örgütlenmiş ve hak mücadelesi çerçevesinde yeniden ele alınmıştır (Kaldık, 2022).

1960'lar, sosyal hareketlerin dünya genelinde yaygınlaştığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de başlayan engelli hakları hareketi, diğer insan hakları hareketlerini takip ederek benzer yollar izlemiştir (Shakespeare, 2018). Ancak, dünyada ve ülkeler içinde tek ve müşterek bir engellilik hareketinin varlığından söz edilemez (Barnartt & Scotch, 2001). Engelli hakları hareketleri, engelli bireylerin ayrımcılığa, ötekileştirilmesine ve tecrit edilmesine tepki olarak doğmuştur (Burcu, 2020). Türkiye'deki engelli hakları hareketleri, insan haklarına saygı, toplumsal katılım, ayrımcılığın önlenmesi, engelli bireylerin güçlenmesi, hukuki güvenceler, toplumsal farkındalık, eğitim ve istihdam olanakları gibi temel alanlarda önemli katkılar sağlamaktadır. Bu hareketler, toplumun genel refahına katkıda bulunarak daha adil ve kapsayıcı bir toplumun oluşmasına yardımcı olmaktadır (Della Porta & Diani, 2020).

Bu araştırma, engelli hakları hareketlerinin global siyasetten ve sosyal reformlardan ne şekilde etkilendiğini ve engellilik konusundaki problemlerin ana sebeplerini ele alarak hak mücadelelerini ne şekilde yeniden biçimlendirdiğini analiz etmektedir. Engelli hakları hareketleri, engelli insanların baskılanması, ötekileştirilmesi, dışlanması ve ayrımcılığa maruz kalmasına karşı bir tepki şeklinde meydana çıkmış ve insan haklarına saygı özelinde engelli insanların temel haklarına saygıda bulunulmasını müdafaa etmiştir. Bu hareketler, engelli olan kişilerin güçlenmesi için şuur olmalarını ve haklarını müdafaa etmelerini desteklemekte ve hukuki teminatların tesis edilmesi için mücadele etmektedir. Diğer yandan, toplumsal farkındalığı artırmayı ve engelli kişilerin eğitim, istihdam ve öteki temel sahalara erişimini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Engelli hakları hareketleri, engelli kişilerin eğitim ve istihdam imkanlarına adil erişimini gerçekleştirmeyi ve kamu ve özel sektörde erişilebilirlik standartlarının artırılmasını istemektedir. Bu gayretler, engelli insanların potansiyellerini tam manasıyla gerçekleştirebilmeleri ve toplumsal iştiraki artırmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, engelli hakları hareketlerinin sosyal inklizyonu artırma ve engelli insanların cemiyetin her alanında etkin bir şekilde yer almasını sağlamaya dair gayretlerini değerlendirmektedir.

Türkiye oluşmuş engelli hakları hareketlerinin analiz edilmesi, milletlerarası bağlamda aynı ülkelerle karşılaştırmalar yapabileme imkanı vermektedir. Engelli hakları hareketi, sosyal bir hareket şeklinde engellilik hususunda farkındalık oluşturmayı ve cemiyetin daha kapsayıcı bir yapıya kavuşmasına katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Bu çalışmanın özgün yönü, engelli hakları hareketlerinin tarihsel ilerlemesini ve global etkilerini ayrıntılı bir şekilde değerlendirerek, Türkiye'deki hareketlerin milletlerarası şartlarda ne şekilde konumlandığını ve bu sahadaki mücadelelerin etkilerini etraflıca çözümlemesinden meydana gelmektedir. Engelli hakları hareketlerinin sosyal ve hukuki müktesebatlarını değerlendirerek, bu sahadaki farkındalığı ve şuurunu artırmayı amaçlamaktadır.

Bu araştırma, betimleyici ve analitik bir yöntem kullanarak engelli hakları hareketlerinin gelişimini tetkik etmektedir. Bu çalışma, literatür taraması ile tarihsel analiz yoluyla Türkiye ve dünya genelindeki engelli hakları hareketlerinin tarihini ve yasal düzenlemelerini incelemiştir. Birincil veriler, engelli bireyler ve hak savunucuları ile yapılan görüşmelerden, ikincil veriler ise akademik yayınlar, devlet raporları ve sivil toplum kuruluşları (STK) raporlarından elde edilmiştir. Veriler, tematik ve içerik analizi yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiş ve engelli hakları hareketlerinin gelişimi, engellilik modelleri ve sosyal değişim süreçleri ana temalar olarak belirlenmiştir.

2. Engelli ve Engellilik Kavramları

Engellilikle ilgili çeşitli terimler kullanılmakta olup, bu terimler arasında anlam farklılıkları bulunmaktadır (Öztürk, 2011: 19). Engelli, doğum öncesi, doğum sırası veya sonrası çeşitli sorunlar nedeniyle fiziksel, zihinsel veya duygusal yeteneklerini yitiren kişiler olarak tanımlanmaktadır (Oliver ve Sapey, 1999). Dünya Sağlık Örgütü (WHO), engelliliği, normal aktivitelerin yerine getirilmesinin kısıtlanması olarak tanımlar (WHO, 1980: 28). Türkçede "sakat", "engelli" ve "özürlü" kavramları sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da, aralarında anlam farklılıkları vardır (Kösterelioğlu, 2013). Seyyar, engelliliği, toplumsal ve çevresel düzenlemelerin yetersizliği nedeniyle engellilerin topluma eşit şartlarda katılamaması olarak tanımlar (Seyyar, 2006: 313). 6462 sayılı Yasa ile "özürlü" yerine "engelli" terimi kullanılmaya başlanmıştır (Seyyar, 2015: 28). Dünya Sağlık Örgütü (WHO), engelliliği üç gruba ayırır: Yetersizlik (impairment), vücut yapısı veya fonksiyonunun kaybı veya anormal durumu; Özürlülük (disability), yetersizlik nedeniyle bir hareketi yapma kabiliyetinin sınırlı olması; Engellilik (handicap), sosyal ve kültürel faktörlerin kişinin normal rol ve sorumluluklarını yerine getirmesini sınırlaması (Hacıbebekoğlu vd., 2015: 13). 1990 tarihli Engelli Amerikalılar Yasası, engelliliği, yaşamla ilgili bir veya daha fazla aktiviteyi gerçekleştirme yeteneğini sınırlayan fiziksel veya zihinsel bir engel olarak tanımlar (Çakmak, 2011: 54). Türkiye'de engellilerin sosyal entegrasyonunun zor olması, onların sosyal izolasyon halinde yaşamalarına neden olabilir (Öztürk, 2011: 22-23).

2.1. Engelliliğin Sebepleri

Engelliliğin birçok nedeni olmakla birlikte, özellikle doğum öncesi, doğum sırasında ve doğum sonrası sebepler öne çıkmaktadır (Adamson, 2004). Doğum öncesi nedenler arasında kalıtsal hastalıklar, akraba evlilikleri, anne yaşının küçük veya ileri olması, annenin kronik hastalıkları ve gebelik sırasında yetersiz beslenme, ateşli hastalıklar, alkol tüketimi gibi faktörler yer alır (DeFries ve Gillis, 1993; MEB, 2011: 5-7). Doğum sırasında, sağlık personeli tarafından gerçekleştirilmeyen doğumlar, zor doğumlar, düşük doğum ağırlığı ve oksijen eksikliği gibi sebepler engelliliğe yol açabilir (MEB, 2011: 5-7). Doğum sonrası nedenler ise çocuğun ağır hastalıklara maruz kalması, gerekli tıbbi muayene ve aşıların yapılmaması, kazalar, doğal afetler, zehirlenmeler, ailenin yetersiz eğitimi ve ihmal gibi faktörleri içerir (MEB, 2011: 5-7).

2.2. Engellilik Sınıflandırması (Türleri)

Engellilik, kişinin yeteneklerine göre işitme, görme, konuşma, bilişsel, zihinsel ve ortopedik engeller olarak sınıflandırılır (Goodley ve Lawthom, 2005). Türkiye'de 2013 yılında yürürlüğe giren "Engellilik Derecelendirilmesi ve Sınıflandırılması" yönetmeliği, Dünya Sağlık Örgütü'nün "İşlevsellik, Yeti Yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması" esas alınarak düzenlenmiştir. 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması'na göre, engel türleri; kronik hastalıklar, fiziksel (ortopedik) engelliler, zihinsel, işitme, görme ve dil-konuşma engeli olarak altı başlık altında sınıflandırılmaktadır (Ertem, 2022: 4). Engellilik, kişinin yeteneklerine göre işitme, görme, konuşma, bilişsel, zihinsel ve ortopedik engelliler olarak sınıflandırılır (Goodley ve Lawthom, 2005). Türkiye'de 2013 yılında yürürlüğe giren "Engellilik Derecelendirilmesi ve Sınıflandırılması" yönetmeliği, Dünya Sağlık Örgütü'nün "İşlevsellik, Yeti Yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması" esas alınarak düzenlenmiştir. 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması'na göre, engel türleri; kronik hastalıklar, fiziksel (ortopedik) engelliler, zihinsel, işitme, görme ve dil-konuşma engeli olarak altı başlık altında sınıflandırılmaktadır (Ertem, 2022: 4).

Görme engellilik, gözün sinir, doku veya kaslarındaki sorunlardan kaynaklanır. Görme bozukluğu olanlar "ciddi görme bozukluğu" ve "kör" olarak ikiye ayrılır. Ciddi görme bozukluğu olanların görüşleri sınırlıdır, kör kişilerin ise görme keskinliği ya sıfır ya da sıfıra yakındır (Livingston vd., 1996). Günlük fonksiyonlarını yardımsız sürdüremeyenlere "az gören" denir (Öztürk ve ark., 2012: 51).

İşitme kaybı, sesleri duyma ve anlama yeteneğinin kısmen veya tamamen kaybıdır ve doğuştan veya çevresel faktörlerden kaynaklanabilir (Sevinç vd., 2015: 1-2).

ihinsel engellilik, bilişsel veya entelektüel yeteneklerde geri kalma durumudur ve bireysel öz-bakım, eğitim ve dil becerileri gibi alanlarda diğerlerinden geri kalma olarak tanımlanır (Goodley ve Lawthom, 2005).

Ortopedik engellilik, bedensel kısıtlamaları olan kişileri kapsar. Bedensel kusurlar bireyin yaşamını derinden etkileyebilir ve bu durumda destek hizmetleri önemlidir (Seyyar, 2015: 32; Kızıldaş, 2014: 25-26).

Dil ve konuşma engeli, sözel iletişimdeki kusurlar ve sapmalardan kaynaklanır ve bireyin eğitim yeteneğini ve sosyal uyumunu olumsuz etkiler (İBB Engelliler Şube Müdürlüğü, 2012: 505).

Süreğen engellilik, tedaviye rağmen düzelmeyen kronik hastalıkları kapsar. HIV, kanser, kalp-damar hastalıkları gibi hastalıklar bu sınıfa girer (Seyyar, 2015: 33; İBB Engelliler Şube Müdürlüğü, 2012: 506).

"Engellilik" kavramı konusunda fikir birliği yoktur. Sakat, özel gereksinimli, engelli, özürlü gibi terimler kullanılmaktadır. "Herkes bir engelli adaydır" sloganı yaygındır ancak olumsuz durumların içselleştirilmediği sürece kayıtsız kalınacağı hipotezine dayanır. Engelli STK liderleri, engelli bireylerin nasıl adlandırılacağı konusunda kendi tercihlerini yapabileceklerini belirtir. Engellilerin ve ailelerinin talebi, devletin onlara eşit fırsatlar sunması ve ayrımcılığı ortadan kaldırmasıdır (Yazıcı, 2023: 14).

2.3. Engellilik Kavramı ve Sosyolojik Yaklaşımlar

Engellilik sosyal söylemde, aktivite sınırlılıklarının neden olduğu dezavantajlı vaziyeti yaşayan kişilerin çağdaş toplumsal yapılar tarafından ihmal edilmesi veya yeterince dikkate alınmaması sonucunda, bu bireylerin sosyal yaşama katılımlarının ve aktivitelerini sürdürmelerinin önündeki engelleri ifade eder (Barnes, 1998: 73). Sosyal söylem içinde engellilik, engelsizlik odaklı ve engelsizliğin egemen olduğu ortamlar tarafından oluşturulan bir sosyal yapı olarak tanımlanır. Sosyal model, doğrusal nedensellikten kaçınır. Bu modele göre, engellilik, beden ve zihinle ilişkilendirilen nesnel bir gerçeklik olsa da daha çok toplumun engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılamada başarısız olduğu bir durumu yansıtır (Burcu, 2015: 325).

Yapısal-işlevselci yaklaşımda; engellilik ve engelli kişi, kurumlar, değerler, işlevler, statüler, roller, görevler ve mesuliyetler gibi makro düzeyde ele alınır. Bu yaklaşımda, bir engeli bulunmayanların bakış açısında engelli insanların negatif bir şekilde konumlandırılması, toplumsal düzenlemelerle izah edilmeye çalışılır. Dolayısıyla, engeli bulunmayan çoğunluğun egemen değerlerinin etkilediği aile, eğitim, meslek gibi sahalarda, engelli kişilere yönelik toplumsal düzenlemelerin yapılması önem arz etmektedir (Burcu, 2015: 327).

Çatışmacı yaklaşımda; engelli bireyler ve sorunları ele alınırken maddi unsurlar önemli bir yer tutar. Bu yaklaşımda, engellilik yapılar, kurumsal engeller, güç ilişkileri, kaynak dağılımları ve eşitsizlikler üzerinde durularak tartışılır. Özellikle, engelli bireylerin özgürlük ve bağımsızlık gibi konuları, bu yaklaşımın temel odak noktasını oluşturur (Burcu, 2015: 327).

Sembolik etkileşimci yaklaşımda; engellilik kavramı kişinin içinde bulunduğu vaziyet ve etrafla olan etkileşim üzerinden ele alınır. Bu yaklaşımda, sosyologlar artık engellilik tecrübesini toplumsal ve kültürel yönden nasıl

anlamlandırdıklarına odaklanarak açıklamalar sunmaktadırlar (Burcu, 2015: 328).

Postmodern yaklaşımda; engellilik ile sosyoloji münasebetinde postmodernist sual, kişiler arasında üstünlük veya baskı ilişkilerinin saptanmasının değil, bu tür sınıflandırmaların mümkün olmadığının vurgulanmasıdır (Burcu, 2015: 328).

Engellilik sosyolojisi, engelli kişilerin toplumsal yaşama katılımını çevresel ve sosyal engeller üzerinden analiz etmektedir. Bu yaklaşım, fiziksel ve zihinsel farklılıkların varlığı ile bu farklılıkların toplumsal düzenlemelerle nasıl engellilik haline dönüştüğünü incelemektedir. (Burcu, 2015). Kuşkusuz, Barnes (1998) ve Burcu (2015) tarafından da vurgulandığı gibi, 'sakatlık' önemlidir; fakat insan bedeninin görünür özelliklerine odaklanarak geliştirilen politikalar ve stratejiler, onları 'beceriksiz' veya 'yetersiz' olarak tanımlamanın bir göstergesidir. Engellilik, engeli bulunan insanları görmezden gelen veya çok az dikkate alan ve bu kişileri 'olağan' etkinliklerinden dışlamakta olan bir cemiyetin sebep olduğu kısıtlayıcı dezavantajlı vaziyettir. Bu nedenle, engellilik ırkçılık, cinsiyetçilik benzeri ayrımcılıklarla eşdeğerde değerlendirilir ve toplumsal zorlamanın mevcudiyetini gösterir (Morris, 2001). Engellilik sosyolojisi, engeli olan kişinin toplumsal münasebetlerini 'sosyal baskı' terimi üzerinden değerlendirirken, bu süreci engelli kişilerin cemiyette 'normalleştirilme' çabası ve tarihsel bağlamda inceler. Bu çerçevede, engellilik sosyolojisi, dışlanan veya 'normallığı' başaramayan engelli bireyin sosyal ve kültürel konumunu ve tanımlanmasını araştırır (Burcu, 2015). Engellilik sosyolojisi, Türkiye'deki engelli kişilerin yurttaş namına hak ve mesuliyetlerini ilmi veriler ışığında yeniden değerlendirme gerekliliğini vurgulamakta ve engeli olan kişilerin haklarına dayalı her çeşit oluşumda ana aktörler olarak onların etkin vazifesini öne çıkarmaktadır. Ayrıca, engellilik sosyolojisi, dışlanma, izolasyon, ayrımcılık, ötekileştirme ve marjinalleştirme gibi sorunlarla sistemli bir şekilde mücadele etmeyi teşvik etmekte ve yalnızca engelli kişileri değil, cemiyetteki öteki bütün dezavantajlı kesimlerin anlaşılması ve açıklanmasında mühim bir destek sağlamaktadır (Burcu, 2015: 330-335).

3. Engelli Bireylerin Genel Durumu ve Maruz Kaldıkları Sorunlar

3.1. Engelli Vatandaşların Dünya Genelindeki Durumu

Dünya çapında, engelli vatandaşların sayısı ve durumları, uluslararası kuruluşlar tarafından düzenli olarak incelenmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre, 1970 yılında dünya nüfusunun %10'u engelli iken, 2004'te bu rakam 15 yaş ve üzeri 785 milyon kişiye ulaşmıştır. 2010 verilerine göre ise dünya nüfusunun %15'i engellidir (Dünya Sağlık Örgütü, 2011: 1-2). Son 40 yılda dünya nüfusu iki kat artarken, engelli nüfus üç kat artmıştır (Dünya Sağlık Örgütü, 2011: 1-2). Çeşitli doğal afetler, savaşlar ve salgın hastalıklar sonucunda sakat kalan insan sayısı artmaktadır. Bu durum, toplumsal ve ekonomik sorunları, işsizlik, eğitim eksiklikleri, bakım hizmetleri ve sosyal güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Refah devleti politikaları, zayıf grupları içermesi gerektiği halde mali açıdan sürdürülebilirlik sorunlarıyla karşı karşıyadır (Dünya Sağlık Örgütü, 2011: 1-2).

66

3.2. Türkiye'de Engelli Vatandaşların Genel Durumu

Türkiye'de engelli sayıları, resmi nüfus sayımları ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun verileriyle belirlenmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun son araştırmasına göre, Türkiye nüfusunun %6,9'u engellidir ve bu rakam 5 milyon 155 bin 974 kişiyi kapsamaktadır. Engelli nüfusun cinsiyet dağılımı incelendiğinde %7,9'u kadın, %5,9'u erkektir. Erkeklerden 2 milyon 214 bin 444'ü, kadınlardan ise 2 milyon 938 bin 113'ü engellidir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2011). Türkiye'de engelli bireylerin yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, 75 yaş ve üstü ile 3-9 yaş arasındaki çocukların daha yüksek oranda engelli olduğu görülmektedir. 3-9 yaş arası çocukların %15,1'i engellidir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2011). Şehirlere göre Türkiye'deki engelli nüfus dağılımına bakıldığında, Giresun, Çorum ve Erzincan gibi illerde engelli nüfus oranlarının daha yüksek olduğu, Muş, Kocaeli ve Ankara gibi illerde ise daha düşük olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye genelinde görme engellilerin oranı %1,4, işitme engellilerin oranı ise %1,1 olarak belirlenmiştir. Engelli bireylerin sayısal ve cinsiyet dağılımı illere göre farklılık göstermektedir (Türkiye İstatistikleri Enstitüsü, 2011). Bu bilgiler, Türkiye'deki engelli bireylerin genel durumu hakkında önemli bir resim çizmektedir, ancak engelli bireylerin yaşadığı özel zorlukları ve sosyal maruziyeti anlamak için daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

3.3. Engelli Bireylerin Maruz Kaldığı Sorunlar

Engellilik, toplumun genelini etkileyen bir durumdur ve engelliler, sosyal dışlanmaya en fazla maruz kalan kesim olarak öne çıkmaktadır. Bu bireyler eşit fırsatlardan yararlanma hakkına sahip olmaları gereken ancak çeşitli özel tedbirler gerektiren gruplar olarak değerlendirilmektedir (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2012). Özellikle istihdam, eğitim, kamusal yaşama katılım, toplumsal etkinlikler, bilgiye erişim, sağlık hizmetleri ve hukuki koruma gibi alanlarda ayrımcılığa maruz kaldıkları bilinmektedir (ÖZİDA, 2010). Engelliler ve aileleri, toplum içinde varoluş mücadelesi veren ancak birçok sorunla karşı karşıya olan bir grup olarak öne çıkmaktadır. Erişim ve ulaşım, eğitimde eşit fırsat, istihdam, bakım hizmetleri ve sosyal güvenlik gibi konular, bu sorunların çoğunun ayrımcılık biçiminde ortaya çıktığı alanlardır. Ayrımcılık, engelli bireyler ve aileleri için en büyük sorunlardan biri olarak toplumun her alanında etkisini sürdürmektedir.

Engellilerin en büyük sorunlarından biri eğitim alanında yaşadıkları zorluklardır. Kaliteli ve uygun eğitimden yoksun kalmaları, yaşam şartlarıyla başa çıkmalarını zorlaştırmaktadır. Engelli bireylerin sağlık durumları, ekonomik koşulları, ulaşım güçlükleri ve hizmetlere erişimdeki sıkıntılar, eğitimlerinin aksamasına neden olmaktadır (Hacıbebekoğlu vd., 2015). Engelli bireylerin topluma katılımları, özel gereksinimlerinin karşılanabilmesi ve bireysel gelişimlerinin desteklenebilmesi için eğitim almaları son derece önemlidir (Sevinç ve Çay, 2017).

Engelli bireyler, engellerinin türüne ve şiddetine bağlı olarak güçlüklerle karşı karşıya kalmakta ve toplumsal hayatlarını sürdürebilmek için destek ihtiyacı duymaktadırlar. Bakım hizmetleri, kişisel ihtiyaçların karşılanması ve engelli bireylerin desteklenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Ancak bakım hizmetlerinde personel yetersizliği, sağlık

hizmetleriyle uyumsuzluk, ailelere sağlanan destekteki eksiklikler, garanti mekanizmalarının eksikliği ve bürokratik zorluklar gibi sorunlar bulunmaktadır (Devlet Denetleme Kurulu, 2009).

Engellilerin erişimine ilişkin yasal düzenlemeler, 5378 sayılı Engelliler Kanunu'nun gereklilikleri arasında yer almaktadır. Ancak günlük hayatta engelliler için uygun ulaşım ve erişim imkanlarının sağlanması konusunda hala büyük zorluklar bulunmaktadır. Özellikle toplu taşıma araçlarının ve şehir içi altyapının engelliler için uygun hale getirilmemesi önemli bir sorundur (Ersoy, 2012).

Engellilerin toplumsal entegrasyonu önündeki en büyük engellerden biri yoksulluktur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Dünya Bankası tarafından yayımlanan Dünya Engellilik Raporu (2011), Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat, 2018) araştırmaları ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2019) tarafından Türkiye'de yapılan araştırmalar engelli bireylerin çoğunun düşük gelir grubundan geldiğini göstermektedir. Engellilik durumu aynı zamanda işsizliği de beraberinde getirdiği için gelir yetersizliği ile doğrudan ilişkilidir (Meb, 2011). Bu durum, engelli bireylerin sosyal izolasyon, kimlik eksikliği, özgüven eksikliği ve işsizlik gibi sorunlarla karşı karşıya kalmalarına yol açmaktadır (Çınarlı, 2008).

Engelli bireyler için tasarlanan politikalar genellikle psiko-sosyal sorunları hedef almaktadır. Psiko-sosyal sıkıntılar, engelli bireylerin olaylara bakış açılarını ve toplumsal ilişkilerini etkileyen temel faktörlerdir (Seyyar, 2008). Bu durum, aşağılık duygusu, kararsızlık hissi, suçluluk duygusu ve genel olarak toplum içindeki yerlerini sorgulama gibi sorunlara neden olmaktadır.

Ayrımcılık, belirli bir kesimin din, dil, cinsiyet, politik görüş veya ekonomik ve toplumsal farklılıkları sebebiyle diğer kişilerle eşit haklardan ve özgürlüklerden faydalanmasını engelleyen çeşitli kısıtlamalar veya dışlamalar olarak tanımlanmaktadır (Şişman, 2014). Engellilere özel alanlar oluşturmak yerine, entegre eğitim olanakları ve toplu taşıma gibi genel kullanıma açık hizmetlerin sağlanması daha rasyonel bir yaklaşımdır. Engellilerin yaşadığı ayrımcılığı önlemek için hayatın her alanında erişilebilirlik sağlanmalı ve ayrımcı politikalar terk edilmelidir (Yazıcı, 2023).

Kurumlar, engellilere hizmet sunarken hak temelli yaklaşmalı ve sosyal hayata katılımlarını engelleyen sorunları çözmeye odaklanmalıdır. Erişilebilirlik yatırımları, sadece engelliler için değil, yaşlılar, hamileler, tekerlekli sandalye kullanıcıları gibi geniş bir kesimi kapsamalıdır. Engellilere yönelik istismarın yanı sıra toplum içindeki başarılı engelli bireylerin varlığı, algıların değişmesi gerektiğini vurgular. Engellilere yapılan yardımların hak temelli ve genel erişim için yapıldığı bilinci önemlidir. Sivil toplum kuruluşları, engellilerin haklarını savunan yapılar olarak rol oynamalıdır (Köksal, 2021; Yazıcı, 2023).

4.Engelliliğin Tarihsel Gelişimi ve Değişimi Üzerine

4.1.Tarihsel Aşamada Engelliliğe Bakış

Engelliliğin tarihsel değişimi incelendiğinde farklı kültürel, dini bakış açılarına vurgu yapıldığı görülmektedir. Hammurabi Kanunlarından başlayarak antik Yunan'da Sparta'da ve Roma'da engellilere yönelik tutumlar ele alındığı bilinmektedir. Orta çağ Avrupa'sında Engizisyon sürecinde ruhsal hastaların ve engellilerin yaşadığı zorluklar, bilimin gelişmesiyle birlikte değişmiştir. Batı'da genel olarak olumsuz bir algıya sahip olan engellilik, Doğu kültürlerinde daha pozitif bir bakış açısıyla ele alınmıştır. İslam coğrafyasında tıbbi müdahalelere dayalı tedavi yaklaşımları yaygınken, Osmanlı döneminde engellilere yönelik himaye ve sağlık hizmetleri önemsenmiştir. Engellilik, kapitalist üretim ilişkileriyle birlikte modern toplumsal yapılar içinde engelli bireylerin ekonomik ve toplumsal dışlanmasına yol açmıştır (Albayrak, 2014; Köse, 2014; Taşçı, 2018; Oliver, 1998; Thomas, 2002).

4.2.Engellilik Hareketlerinin Gelişim Süreçleri, Engellilik Modelleri ve Kontseptsel Değişim

Engellilik tarihsel süreçler içinde incelendiğinde, engelliliğin temel modelleri arasında etkileşim ve dönüşüm gözlemlenmektedir. Bu modellerden biri, tıbbi modeldir; sağlık uzmanlarının odaklandığı bu model, engelli bireylerin fiziksel engellerini iyileştirmeye yöneliktir (Güloğlu, 2021). Diğer bir model ise sosyal modeldir; bu model, engelliliği fiziksel bir durumdan ziyade, toplumsal yapıların bir sonucu olarak ele alır (Hughes ve Paterson, 2011).

Tıbbi model, engelliliği tıbbi bir açıklamaya indirger ve iyileştirmeyi hedeflerken, sosyal model toplumsal dışlanmanın ve engellemelerin kaynağını vurgular (Burcu, 2015). Engellilik hareketleri, özellikle 1980'lerden itibaren sosyal model etrafında örgütlenmiş ve engelli bireylerin toplumsal katılım ve hakları için mücadele etmiştir (Shakespeare, 2006).

4.3.Engellilik Değerler Paradigmasının Varyasyonu

BM Engelli Hakları Sözleşmesi, engelli bireylerin insan haklarını güvence altına alarak topluma tam katılımlarını sağlamayı amaçlamaktadır (Rimmerman, 2013). Bu sözleşme, engellilikle ilgili değerlerde önemli değişimlerin yaşandığını ve engelli bireylerin kendi hayatları hakkında karar verme yetilerinin tanındığını belirtmektedir (Burcu, 2015). Sonuç olarak, engellilik değer paradigması zaman içinde evrilmiş ve engelli bireylerin toplumsal yaşamda tam katılımını destekleyen bir yöne doğru ilerlemiştir (Avrupa Komisyonu, 2010). Modern engelli hakları hareketi, engellilik algısında ve toplumsal politikalarda önemli değişikliklere yol açarak, engelli bireylerin yaşamlarını kendi tercihleri doğrultusunda yönlendirebilmelerini sağlamayı amaçlamaktadır (Taşçı, 2018).

4.4.Medikal Prototipten Sosyal Prototipe İntikal

Engelliliğin tarihsel ve sosyal evrimi, medikal prototipten sosyal prototipe geçiş sürecini işaret etmektedir. Önceleri engellilik, patolojik bir bakış açısıyla bireyselleştirilmiş ve iyileştirilme çabalarına odaklanmıştır (Ünal, 2021: 238). Ancak sosyal adalet ve insan hakları kavramlarının ön plana çıkmasıyla birlikte, Engelli Hakları Hareketi'nin ortaya çıkışıyla medikal prototipin yerini sosyal bir prototip almıştır (Galusca, 2011: 246). Bu hareket, engelli bireylerin toplumsal dışlanmaya karşı mücadelesini ve sosyal katılımlarını sağlama çabalarını simgelemektedir (Braddock &

Parish, 2011: 103). Aktivistler, engellilik sorununun çoğunlukla kültürel kimlik ve toplumsal engellerle ilişkili olduğunu vurgulayarak, erişilebilirlik ve toplumsal katılım konularında çeşitli reform önerileri getirmişlerdir (Köten & Erdoğan, 2014: 91). Bu doğrultuda yapılan mimari düzenlemeler ve kamusal alanlara erişimde yaşanan zorluklar, engellilerin toplumsal yaşama entegrasyonunu önleyen en büyük engeller olarak belirtilmektedir (Bucuka, 2019: 901). Engelli hakları hareketi, eşitlik ve sosyal adalet perspektifinden engelli bireylerin yaşam haklarını güvence altına almayı ve topluma tam katılımlarını sağlamayı hedeflemektedir (Barton & Armstrong, 2011: 299).

5. Dünyadaki Engelli Hakları Hareketlerinin Gelişmesi ve İstekleri

Toplumsal hareketler genel olarak 18. yüzyılın sonlarından itibaren klasik toplumsal hareketler ve 1960'larda ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler olarak sınıflandırılmaktadır. Klasik toplumsal hareketler işçi ve milliyetçi hareketleri içerirken, yeni toplumsal hareketler kimlik ve kültür gibi çeşitli konularla ilgilenmektedir (Aslan, 2016: 135). İşçi hareketi, klasik bir hareket olarak kapitalistlerin tahakkümüne karşı çıkmış ve kaynaklarda söz sahibi olma talep etmiştir (Touraine, 2016: 45). Yeni toplumsal hareketler, beden, sağlık, çevre bilinci, kültür ve kimlik gibi konularla ilgilenmiştir (Offe, 2016: 57-58). Bu hareketler, sosyal değişimi amaçlayarak çeşitli kültürel ve kimlik yapılarını ön plana çıkarmıştır (Çayır, 2016: 30). 1960'lı yıllardan sonra birçok yeni toplumsal hareket ortaya çıkmış ve Amerika'daki sivil haklar hareketi, Fransa'daki 1968 olayları ve öğrenci eylemleri bunların öncüsü olmuştur. 1970'lerdeki kadın ve çevre hareketleri de bu değişimlerin dinamiklerini anlamamıza yardımcı olmuştur (Della Porta & Diani, 2020: 1). Endüstri toplumlarındaki iktisadi içerikli çatışmalar yerini kültürel sahaya bırakmıştır (Melucci, 2016: 81). Kadın hakları, çevre, nükleer silah karşıtı hareketler ve etnik kimlik gibi konular bu dönemin odak noktası olmuştur. Engelli hakları hareketi de bu bağlamda yeni toplumsal hareketler içerisinde değerlendirilmektedir ve ayrımcılığı ve dışlanmayı ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.

Engelli hakları hareketi, İkinci Dünya Savaşı sonrası öne çıkmış ve Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallıkta örgütlenmiştir. Hareketin odağı sosyal ve mimari engeller olmuştur (Arıkan, 2002: 16). Ancak engelli hakları hareketinin örgütlenmesi ve uluslararası bir toplumsal hareket haline gelmesi kolay olmamıştır. Medikal prototipin baskıcı yaklaşımı ve engelliliği tarif eden farklı yaklaşımlar gibi zorluklarla karşılaşmıştır (Sabatello, 2013: 13). Engelli hakları hareketi, özellikle Birleşik Krallık ve ABD'de engellilerin toplumsal ayrımcılığa karşı mücadelesiyle öne çıkmıştır. Bu hareket, sosyal önyargıları ortadan kaldırmayı ve toplumsal içermeyi sağlamayı hedeflemiştir (Scotch, 1989: 380). Tıbbi yaklaşım, engelliliği kişisel bir trajedi olarak görmüş ve hakların korunmasını göz ardı etmiştir (Winter, 2003: 38). Ancak 1970'li yılların sonlarında engellilik algıları değişmeye başlamış ve uluslararası mevzuatın oluşmasına katkı sağlamıştır (Çetin, 2017: 108).

Engelli hakları hareketi, sosyal engellere odaklanarak, yeti yitimi ve engellilik arasındaki farkı vurgulamıştır. Yeti yitimi biyolojik bir sorun olarak görülürken, engellilik sosyal hayatla ilgili bir durum olarak değerlendirilmiştir (Winter, 2003: 35-36). Engelli bireylerin sosyal dinamikler ve kültürel anlamlar çerçevesinde inşa ettiği engellilik kültürü, mücadelede önemli bir rol oynamıştır (Burcu, 2015: 121-122). Engelli hakları hareketi, engellilerin toplumda karşılaştığı sorunlara yanıt olarak doğmuştur ve kaynak kısıtlılığı, yurttaşlık eşitsizliği gibi sorunlara karşı çıkmıştır (Burcu, 2015: 170). Engelli hakları hareketi, 1960'larda başlamış ve 1980'lerde ivme kazanmıştır. Hareket, engellilerin kendi kararlarını vermesi gerektiğini savunmuş ve "sağlamcı" tahakküme karşı çıkmıştır (Yardımcı, 2015: 20). Hareket, sosyal katılımın engellilikten bağımsız olduğunu savunarak toplumsal önyargılara meydan okumuştur (Mcruer, 2011: 558). Engelli hakları aktivizmi, öz savunuculuk ve engelli insanlar tarafından yönetilmesiyle öne çıkmıştır (Sabatello, 2013: 14). Engelli hakları hareketi, medya teknolojilerini kullanarak kamuoyu desteği kazanmıştır (Meriç, 2019: 124). Engelli hakları hareketi, iş, erişim, eğitim ve toplumsal içerme gibi alanlarda önemli kazanımlar elde etmiştir. 1975 tarihli Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Bildirgesi ve 2006'da onaylanan Engelli Hakları Sözleşmesi bu mücadelede önemli kilometre taşları olmuştur (Arıkan, 2002: 17).

5.1. Engelli Hakları Hareketlerinin İlk Vizyonları

Engelli hakları hareketleri, insanların özgürce hareket edebilmesi ve sosyal hayata katılabilmesi için devletler seviyesinde çeşitli düzenlemeler yapılması gerektiğini savunur. Bu hareketler, uluslararası kongrelere katılarak ve çeşitli ülkelerden öğrenilen örgütsel fikirleri kendi devletlerinde hayata geçirerek güçlenmiştir. Ancak, tüm engelli problemlerinin çözümü yalnızca engelli hakları hareketiyle sınırlı olamaz; yöresel, milli ve uluslararası düzeyde çeşitli boyutlara ulaşan farklı sorunlar vardır (Shakespeare & Watson, 2011: 402; Kaldık, 2022: 680).

1960'larda Afro Amerikalıların mücadele yöntemleri, diğer dezavantajlı gruplara model olmuştur. 1964 Sivil Haklar Yasası, ayrımcılığı azaltmış ve liberal hükümlerin önünü açmıştır. 1970'lerde "Bağımsız Yaşam Hareketi", siyahların ve kadınların sivil hak mücadelelerinden ilham alarak kendi seçimlerini yapma ve hayatlarını kontrol etme mücadelesi geliştirmiştir. Vietnam Savaşı sonrası engelli gazilerin artışı, hareketi hem sayı hem de farkındalık olarak ilerletmiştir. 1973 tarihli yasa ve 1990 tarihli Engelli Amerikalılar Yasası, ayrımcılığı bertaraf ederek engellilerin haklarını koruma altına almıştır. Engelli hakları hareketi, 1996'da doktor destekli intihara karşı adımlar atmış ve bu alanda hukuki mücadelenin önemini göstermiştir (Middleton vd., 1999: 109; Hurst, 2003: 572-573; Çetin, 2017: 113; Çaha, 2016: 129; Turnbull, 2012: 212; Longmore, 2011: 453-454).

İngiltere'de engelli hakları hareketi, 1960'larda gelir desteği ve aydın katkılarıyla başladı. Hareket, engelliliğin iktisadi, politik ve kültürel bir sorun olduğunu savundu. 1995 Engellilik Ayrımcılığı Yasası ve 2010 Eşitlik Yasası, engellilere yönelik ayrımcılığı yasaklamış ve eşit fırsatları teşvik etmiştir. Kamu binaları ve ulaşım araçları gibi alanlarda erişilebilirlik standartları belirlenmiş, istihdam ve eğitim olanaklarını artırmaya yönelik programlar geliştirilmiştir. "Bağımsız Yaşam Hareketi", engellilerin yaşamlarını planlama ve kontrol etme haklarına vurgu yapar (Barnes, 2020: 7-8; Smith, 2013: 28).

Japonya'daki engelli hakları hareketi, Batı'dan farklı bir gelişim süreci izlemiştir. 1960'larda aileler engelli çocuklarını toplumdaki saklama eğilimindeydi. 1960'ların sonlarında "Bağımsız Yaşam Hareketi" (Aoi Shiba no Kai) başladı. Engelli aktivistler, toplum tarafından köktenci olarak görülmüştür. 1980'lerde Amerikan bağımsız yaşam merkezleriyle ilişkiler hareketi hızlandırmıştır. 1992'de sunulan yönetmelik, engellileri tek başına bir kesim olarak değerlendirmeye başlamış, ancak 2003'te yürürlüğe giren yeni yönetmelik, engellileri dezavantajlı gruplar arasında değerlendirmiştir. Japonya, engelli haklarını zayıflatabilecek siyasetler oluşturmuş ve engelli vatandaşlar sokaklara inerek tepki göstermiştir (Morioka, 2002; Hayashi ve Masako, 2001; Horner vd., 2002: 366; Onoue, 2006).

Amerika ve İngiltere'deki engellilik hareketleri, evrensel bağlamda engellilik algısını dönüştürmüştür. Almanya'da Nazizm döneminde birçok engelli katledilmiş, ancak savaş sonrası gaziler ilk engelli teşkilatlarını kurmuştur. 20. yüzyılın sonlarında birçok ülke, öjeni doktrinini içeren uygulamaları kaldırmış, ancak engelliler çeşitli ayrımcılık ve erişilebilirlik sorunları yaşamaya devam etmiştir. Hindistan'da bilgilendirme faaliyetleri ve STK'ların etkinlikleri, Avustralya'da ise engellilerin tepkileri, hareketin güçlenmesine katkı sağlamıştır (Köbsell, 2006: 15; Beaulaurier & Taylor, 2001: 70; Mehrotra, 2011: 68; Cooper, 1999: 217).

6. Türkiye'deki Engelli Hakları ve Hareketlerinin Gelişimi

6.1. Türkiye'deki Engelli Haklarının Gelişim Süreci

1951 yılı, Türkiye'de engelli hakları konusunda önemli bir dönüşümün başlangıcı olmuştur. Bu dönemde engelli kişilere yönelik hizmetler tıbbi bakımdan eğitim ve rehabilitasyon alanlarına genişletilmiş, 1951'de özel eğitim Sağlık Bakanlığı'ndan Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. Bu değişiklik, engellilerin toplumsal hayata katılımını artırmayı hedeflemiştir (Özgökçeler ve Alper, 2010: 41). 1960'lı yıllarda engellilerin istihdamı ve korunmasına yönelik sosyal politikalar geliştirilmeye başlanmış, 1967'de Deniz İş Yasası ile istihdam kotası mekanizması getirilmiş ve 1971'de 1475 sayılı İş Yasası ile engellilerin işe yerleştirilmesi düzenlenmiştir (II. Özürlüler Şurası, 2005: 55). 1982 Anayasası'nın 61. maddesi ile "Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır" hükmü eklenmiştir. Ayrıca Sosyal Güvenlik, Çalışma Şartları ve Dinlenme Hakkı gibi maddeler de engellilere yönelik hakları içermektedir (Okur, 2001: 113). 1997'de "Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı" kurulmuş ve bu kurum, engellilere yönelik hizmetlerin koordinasyonunu sağlamak amacıyla oluşturulmuştur (Okur, 2001: 116-118).

2005 yılında 5378 sayılı Özürlüler Kanunu yürürlüğe girmiş ve bu kanun, engellilerin toplumsal hayata katılımını ve haklarını güvence altına almayı amaçlamıştır. Ancak, bu yasa ve yapılan değişiklikler, hizmetlerin koordinasyonunu tam olarak sağlayamamıştır (Okur, 2001: 114). 2011 yılında Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı kapatılarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesine alınmış ve 2013 yılında Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Sonuç olarak, engelli hakları konusunda Türkiye'de birçok yasal düzenleme yapılmış olmasına rağmen, bu düzenlemeler hizmetlerin etkin ve koordineli sunumunda yetersiz kalmıştır. Mevzuatın dağınıklığı, hizmetlerin çeşitli kurumlar tarafından sunulması ve toplumsal farkındalığın düşük olması, engellilere yönelik hizmetlerin etkinliğini olumsuz etkilemektedir (Okur, 2001: 116-118; Küçükali, 2015:105-106).

6.2. Türkiye'deki Engelli Vatandaşlara Yönelik Verilen Haklar

Türkiye'deki engelli vatandaşlar, kanunlarla teminat altına alınmış çeşitli haklardan yararlanmaktadır. Öncelikle, engelli kişilerin sağlık raporu alması gerekmektedir. Bu rapor, engellilik durumunu, türünü ve şiddetini belirleyen ve Sağlık Bakanlığı tarafından yetkilendirilmiş bir kurul tarafından verilen bir belgedir. Bu rapor, engellilerin haklarını kullanabilmeleri için bir ön şarttır ve engellilik derecesinin minimum %40 olması gerekmektedir.

Sağlık alanında, engelli kişilerin sağlık hizmetlerinden öncelikli yararlanma hakları vardır. Sağlık Bakanlığı'nın evde sağlık, ağız ve diş sağlığı hizmetlerinden de faydalanabilirler. Ayrıca, engellilere yönelik fizik tedavi uygulamaları ve "Engelsiz Acil Servisler" projesi gibi özel hizmetler sunulmaktadır.

Sosyal Sigortalar Kurumu da tıbbi malzeme, protez ve ortopedik cihaz gibi ihtiyaçları karşılamaktadır. Eğitim alanında ise engelli bireyler, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı özel eğitim kurumlarında eğitim hakkına sahiptir.

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri (RAM), özel desteğe ihtiyaç duyan öğrencilerin eğitim değerlendirmesini yapar ve gerekli raporları hazırlar. Devlet, engelli öğrencilere özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetleri sunar.

Kamusal alanda istihdam konusunda, engellilik derecesi %40 ve üzeri olan bireyler, Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı'na (EKPSS) girerek kamu sektöründe iş bulabilirler. Kamu kurumları, norm kadrolarının %3'ünü engelli personele ayırmak zorundadır. Özel sektör ise 50 veya daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde %3 oranında engelli işçi çalıştırmakla yükümlüdür.

Bakım uygulamaları alanında, tam bağımlı engelliler için evde bakım ve özel bakım merkezlerinde bakım hizmetleri sunulmaktadır. Gelir durumuna göre engellilere ve bakımını üstlenen kişilere aylık ödemeler yapılmaktadır.

Erişilebilirlik konusunda, şehir yaşamının engellilere uygun düzenlenmesi zorunludur. Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonları, kamu binaları ve toplu taşıma araçlarının erişilebilir olup olmadığını denetler ve gerekli düzenlemeleri yapar.

Otopark uygulamalarında, kamu ve özel park yerlerinde, her 20 araçlık park yeri için en az bir adet engelli park yeri ayrılması zorunludur. Bu yerler, hareket kısıtlaması olmayan kişiler tarafından kullanılamaz.

Vergi indirimleri kapsamında, engelliler ve bakmakla yükümlü oldukları kişiler, gelir vergisi indiriminden yararlanır. Ayrıca, engellilere özel üretilen araçlar ve bilgisayar programları KDV'den muaftır.

Engelli bireyler ve aileleri taşıt alımında gereken koşulları taşımaları halinde ÖTV ve MTV ödemezler. Ayrıca bedensel engelli vatandaşlar yurtdışından gümrük vergisi ödemedi araç getirme hakkında sahiptirler.

Engelli vatandaşların bir evi emlak vergisinden muafıdır. Engelli maaşları ise 2022 sayılı yasa kapsamında engellilik derecesine göre üç türde verilmektedir: %40-69 arası engelli maaşı, %70 ve üzeri engelli maaşı ve 18 yaş altı engelli yakını maaşı.

Ayrımcılık konusunda, Türk Ceza Kanunu'nun 122. maddesine göre, engellilere yönelik ayrımcılık yapmak suçtur ve cezalandırılır.

Diğer haklar arasında, engelli bireylerin üniversite harç indirimi, özel bakım ve rehabilitasyon merkezlerinden faydalanma, gelir vergisinden muaf olma, erken emeklilik gibi hakları bulunmaktadır. Ayrıca, elektrik, su, doğalgaz ve cep telefonu tarifelerinde indirimler, gümrük vergisinden muafiyet, toplu taşıma indirimleri gibi sosyal haklara da sahiptirler (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2018).

6.3. Türkiye'de Tanzimattan Bugüne Değın Engelliliğe Dair Hadiselerin Zaman Dizini

Türkiye'de Tanzimat'tan bugüne engelliliğe dair önemli hadiseleri özetle şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Sağır ve Dilsiz Mektebi'nin 1889'da açılışı: 1889 yılında Maarif Nezareti tarafından Mehmet Tahir Münif Paşa zamanında açıldı. Hamidiye Ticaret Mektebi'nin bütçesinden karşılanan okul, zamanla görme engelli bireyleri de kabul ederek "Sağır, Dilsiz ve Körler Okulu" adını aldı (Balcı, 2013: 91-124).

2. 1910 Tarihli Malullük Sigortası ve Gelişimi: 1910 yılında "Tersane-ı Amire'ye Mensup Sunuf-ı Amele ve Sa'irenin Teka'üdleri Hakkında Tüzük" çıkarıldı. Cumhuriyet döneminde 1949'da 5417 sayılı "Yaşlılık Sigortası Yasası" ve 1957'de 6900 sayılı "Malullük, Yaşlılık ve Ölüm Sigortası Kanunu" ile önemli ilerlemeler kaydedildi (Kerimoğlu, 2004: 43-56).

3. Çalışma Yaşamında Engelli Kişiler için Kota Uygulaması: İlk kez 1967 yılında Deniz İş Yasası ile uygulandı. 1971'de 1475 sayılı "İş Kanunu" ile engelliler için kota sistemi oluşturuldu. %40 ve üzeri engelli raporu olanlar bu haktan yararlanabildi (Kahraman-Güloğlu, 2017: 203).

4. 2022 Sayılı Yasa'nın Tatbiki: 1976 yılında 2022 sayılı "65 Yaşımı Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun" ile engellilere maaş ödemeleri başladı (Korkusuz ve Uğur, 2018: 105).

5. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kuruluşunun Oluşturulması: 1983'te 2828 sayılı Kanunla kuruldu. 2011'de "633 sayılı Yasa Hükmünde Kararname" ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ihdas edildi.

6. İstanbul Özürlüler Merkezinin Oluşturulması: 1994'te İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından kuruldu. Bu merkezler, psikolojik yardım, rehabilitasyon, seanslar ve eğitim hizmetleri sunmaktadır (Yılmaz, 2016: 66).

7. Özürlüler İdaresi Başkanlığının Oluşturulması (ÖZİDA): 1997'de engellilik alanındaki siyaseti yönlendirmek amacıyla kuruldu. Birçok şura tertiplendi (Yılmaz, 2016: 67).

8. Türkiye Özürlüler Araştırması: 2002'de DİE ve ÖZİDA iş birliği ile yapıldı. Engellilerin oranı %12,29 olarak belirlendi (DİE ve ÖZİDA, 2009: 6).

9. 5378 Sayılı Engelliler Hakkındaki Yasa: 2005'te çıkarılan bu yasa, Türkiye'nin engellilik alanındaki ilk yasasıdır.

10. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Dair Sözleşmenin Onayı: 2007'de imzalanan ve 2008'de yasalanan sözleşme ile engellilerin insan hakları prototipi oluşturulmuştur.

11. Engelli Kadın Derneği: 2011'de Ankara'da kuruldu. Toplumsal cinsiyet ve engellilik bağlamında engelli kadınların ihtiyaçlarına odaklanarak faaliyetlerini sürdürmektedir (Kahraman-Güloğlu, 2015).

6.4. Türkiye'deki Engelli Hakları Hareketlerinin Doğuşu ve Gelişim Süreci

Türkiye'de engelli hakları hareketleri, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkelerindeki aktivistlerin mücadeleleri sonucunda değil, daha çok yasal düzenlemeler yoluyla gelişmiştir. Batı'da hak eksenli bir yaklaşım gelişirken, Türkiye'de yardımseverlik ve şefkat anlayışı hakim olmuştur (Ercan, 2021: 112). Ancak son yıllarda Avrupa Birliği'ne katılım çabaları, iletişim teknolojilerinin ilerlemesi ve internetin yaygınlaşması ile hak eksenli vatandaşlık anlayışı şekillenmeye başlamıştır (Bezmez & Yardımcı, 2010: 612).

Cumhuriyet dönemiyle birlikte çeşitli engelli politikaları ve dernekler ortaya çıkmıştır. 1930'da Süleyman Gök tarafından "Sağır ve Dilsizler Cemiyeti" ve 1941'de "Türkiye Sağır, Dilsiz ve Körler Dayanışma Cemiyeti" kurulmuştur (Akalin, 2021). 1950'de Altı Nokta Körler Derneği kurulmuş ve anayasal düzenlemeler yaparak diğer sivil toplum kuruluşlarının oluşumuna öncülük etmiştir (I. Özürlüler Şurası, 1999, Akt: Burcu, 2020: 7). 1958'de Felçliler Derneği olarak kurulan Türkiye Sakatlar Derneği, 1960'ta bugünkü adını almıştır. Ancak bu kuruluşlar, hak eksenli bir mücadele yerine daha

çok engelli bireylerin ihtiyaçlarına odaklanmışlardır.

1983'te Dernekler Kanunu, engelli derneklerinin federasyonlar oluşturmasını zorunlu kılmıştır. 2004'te 5253 sayılı Dernekler Yasası ile bu boşluk doldurulmuştur. 2021 Aralık itibarıyla Türkiye'de 121951 aktif dernek bulunmaktadır ve bunların 1383'ü engelli STK'larıdır (T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, t.y.).

1997'de Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuş ve sırasıyla 1999, 2005, 2007, 2009 ve 2011 yıllarında "Özürlüler Şurası" düzenlenmiştir. 1999'da yapılan "1. Özürlüler Şurasında engelliler yasasının hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştır (Burcu, 2020: 8). 2005'te "Engelliler Hakkındaki Yasa" onaylanmış ve bu yasa engelli kişilerin karar alma süreçlerine katılımını sağlamıştır (Gül, 2015: 51).

2006'da Birleşmiş Milletler tarafından onaylanan "Engellilerin Haklarına Dair Sözleşme", 2007'de Türkiye tarafından imzalanmış ve 2009'da yürürlüğe girmiştir. Altı Nokta Körler Derneği'nin çabaları sonucunda Türkiye, bu sözleşmeyi ilk imzalayan ülkeler arasında yer almıştır. Engelli STK'sı olan Altı Nokta Körler Derneği'nin web sitesinde duyurulmuş bulunan "Müjdelere Olsun Engelli Hakları Sözleşmesi İmzalandı" isimli başlığı olan haberde, Altı Nokta Körler Derneği'nin, "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme"nin devletimiz aracılığıyla imzalanması hususundaki çabalarından söz edilmektedir:

"30 Mart 2007 tarihinde imzaya açılacak olan ve en az 20 ülkenin imzalamasıyla yürürlüğe girecek olan bu sözleşmenin, ilk imzalayanları arasında ülkemizin yer alması ve sözleşmenin meclisten geçirilerek onaylanması için hükümete çağrıda bulunmuştur. (...) Nihayet bu çabalarımız meyvesini vermiş ve Birleşmiş Milletler engelli Hakları Sözleşmesi imzaya açıldığı gün, aralarında ülkemizin de bulunduğu 81 ülke tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir. (...) 30 Mart 2007 tarihinde aralarında ülkemizin de bulunduğu 81 ülke tarafından imzalanarak yürürlüğe giren BM Uluslararası Engelli Hakları Sözleşmesi ülkemizin ve dünyanın tüm engellilerine, tüm insanlığa hayırlı olsun." (Tatar, t.y.)

21. yüzyıldan itibaren, hukuki farkındalık ve yasal düzenlemeler uluslararası anlaşmalar ve Avrupa Birliği uyum süreciyle gelişmiştir. Avrupa Birliği uyum süreci ile birlikte engellilik politikası toplumsal söylemde benimsenmeye başlamıştır (Burcu, 2020: 196).

6.5. 1980 Öncesi Dönem İçin Bir Değerlendirme

Görme engelli müzisyen Prof. Dr. Önder Kütahyalı, Selim ve Kerim Altınok'un web sitesinde yer alan hatıralarında eğitim hususunun ne derece önemli olduğunu şu şekilde aktarmıştır:

"Ben oldukça iyi keman çalıyordum ve Ankara Devlet Konservatuvarı'na gönderilmem gündemdeydi. Sanırım 1952 yılının Mart ayındaydık. Hocamız Mitat Enç, Millî Eğitim Bakanlığının bir genelge yayımlamasını sağladı. Buna göre ilkokulu bitiren görme engelliler, öbür okullarda gören öğrencilerle birlikte eğitim yapabileceklerdi. Böyle bir gelişme üzerine ve 1952 yılının Temmuz ayında, arkadaşlarım Hüda-verdi Gaffaroğlu, Şükran Kırıcı ve ben, Ankara Devlet Konservatuvarı'na başvurduk. Kurumun Baş Müdür Yardımcısı değerli ozanımız Cahit Külebi, ilk görüşmemizde bizi tepkiyle karşıladı. Kendisine genelgeyi anlattık. Körler okulunu telefonla aradı ve Müdür Yardımcımız Sayın Emin Sağlamer, hocaya metni okudu" (Altınok, 2019: Akt: Yılmaz, 2020: 443).

Her ne kadar "eğitim" kelimesi geçse de eğitimin çoğunlukla üyelere burs bulmak ve onlara eğitim olanağı sağlamak anlamına geldiği ileri sürülmektedir (Demirci, 1987). Derneğe üye olanların çoğunluğu hayırseverdir ve bağışlar mühim derecede bir vazife üstlenmektedir. Bilhassa 1960'tan sonra büyüyen derneklerin en mühim faaliyetlerinden biri müzik topluluklarıdır. Bu senelerde sokakta acınası sözlerle şarkılar söyleyen ve çalan çokça grup doğmuştur. Bu durumda derneklerin adlarında geçen koruma, himaye ve eğitim terimleri fazlaca mana kazanmaktadır. Yani 1940'tan 1980'e kadar olan devir esasında engelli bireylerin kendi sorunlarıyla baş edebilecek şekilde eğitildikleri bir kuluçka devri şeklinde de nitelendirilebilir (Yılmaz, 2020: 443).

6.6. 2000'li Senelere Yaklaşırken Engelli Hakları Hareketlerinin Doğuşu

1980 darbesi sonrasında Türkiye'de dernek ve sendikaların kapatılmasıyla birlikte görme engelli örgütlerin kısa süreli faaliyet göstermesine izin verilmiştir (Demirci, 2005). Özellikle 1980'lerin ortalarında engelliler, kendi organizasyonlarında etkinlik göstererek kendi kaderlerini belirleme yolunda önemli adımlar atmışlardır. Bu süreci takiben 1990'lı yıllarda bir aktivizm dönemi yaşanmıştır. 1997 yılında kurulan "Özürlüler İdaresi Başkanlığı" ile birlikte bu süreç yeni bir aşamaya taşınmıştır. 2000 yılından itibaren Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne başvuru sürecinin başlaması, 2004 yılında Dernekler Kanunu'nun yeniden düzenlenmesi, 2005 yılında Engelliler Kanunu'nun kabul edilmesi ve BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin onaylanması gibi hukuki düzenlemeler, engelli hakları hareketlerinin gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Teknolojik ilerlemeler de 21. yüzyılda engelli hareketini tanımlayan önemli bir faktördür. Özellikle bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, engelliler için gerekli altyapının oluşturulmasına katkı sağlamıştır. 1990'lı yılların ortalarında Emin Demirci tarafından kurulan şirketin çabalarıyla Türkçe metin okuma motoru (TTS) geliştirilmiştir (Yılmaz, 2020: 444). Ayrıca, Bilkent Üniversitesi'nde Mustafa Akgül tarafından kurulan "Kör E-posta Grubu" gibi teknolojik inovasyonlar, engelli bireylerin bilgi teknolojilerine erişimini artırmıştır. Bu süreçler, Türkiye'de engelli hakları hareketinin gelişimini sağlayan temel unsurları oluşturmuştur. Hem yasal düzenlemeler hem de teknolojik ilerlemeler engelli bireylerin toplumsal hayata katılımını artırmış ve bilinçlenmelerini sağlamıştır.

7. 2000 Sonrası Engelli Hakları Hareketlerinin Temel Üç Ayağı

Literatür, 2000 sonrası engelli hakları hareketlerinin üç temele dayandığını ortaya koymaktadır. Bunlar hak eksenli bir yaklaşım, karar alma mekanizmalarına aktif katılım ile yatay örgütlenmedir (Yılmaz, 2020: 445).

7.1. Hak Eksenli Faaliyetler

Türkiye'de 2000 sonrası engelli hakları hareketi, sivil toplumun evrimi içinde önemli bir yer tutmaktadır. İlgili çalışmalar, sivil toplumun gelişimini üç aşamada incelemektedir (Keyman, 2004). İlk aşama 17. yüzyılda şehirleşme ve modern devletin ortaya çıkmasıyla başlamış; sivil toplumun amacı, bireysel ve mülkiyet haklarının korunması olarak tanımlanmıştır. İkinci aşama ise 1980'lerden sonra otoriter yönetimlerin demokratikleşme sürecine geçmesiyle birlikte başlamış; bu dönemde farklılıkların ve kişisel hakların daha fazla ifade edilmesi önem kazanmıştır. Üçüncü aşama ise 1990'lı yıllardan itibaren kurumsallaşan sivil toplum örgütlerinin karar alma süreçlerine aktif katılımının arttığı dönemi işaret etmektedir (Bezmez ve Yardımcı, 2010).

Bezmez ve Yardımcı'ya göre, hak eksenli yaklaşım engelli bireylerin bağımsızlığı ve toplumsal haklarını vurgulayarak, yardıma dayalı anlayışı eleştirmektedir. Bu bağlamda, 2000 sonrası Türkiye'de engelli hakları hareketi, sivil toplumun üçüncü evresine benzetilebilir. Özellikle 1997'de kurulan Özürlüler İdaresi Başkanlığı ve 2005'te kabul edilen Engelliler Kanunu gibi yasal düzenlemeler, engelli örgütlerinin etkinliğini artırmıştır.

"Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneğinden" (TOHAD) Süleyman Akbulut hak eksenli yaklaşımı müdafaa eden örgütlerin ilerlemesine giden sistemi şu şekilde yorumlamaktadır:

"1990'lı yıllarda ne oldu, ben önemli görüyorum; hareketin, engellilerle ilgili çalışan STK'ların hareketi aktive olmaya başladı. Körler derneği, onların yaptığı yürüyüşler vardır; 1997 yılında çıkan KHK ile hareketin etkisi büyüdü. Sakat hareketi o sırada bir görünürlük sağlıyor. Çok önemli bir katkı. Her şeye rağmen. O biraz dikkatlerin sakatların üzerine dönmesine sebep oldu. Bu böyle olunca partiler fark etmeye başladı. O sıralarda durum daha ziyade sosyal yardımlar ve medikal yaklaşımlar üzerinden kurgulandı. Sakat hareketi bu noktadan itibaren bununla mücadele etmeye başladı. 2000'li yıllarda ne oldu? STK sayısında patlama oldu... 2004 yılında dernekler kanununun değişmesi, 2005 yılında yapılan kanun değişikliği. Orada şu da çok önemliydi, devlet bu işi organize ediyordu. Türkiye Sakatlar Konfederasyonu vardı ve devlet aslında onu örgütliyordu. AB uyum yasalarıyla birlikte bunun değişmesi çok şeye sebep oldu. Farklı konfederasyonlar çıkmaya başladı ve bu çok önemli bir şey.." (Akbulut, 2018: Akt. Yılmaz, 2020: 447).

Teknolojik gelişmelerin de etkisiyle, internet ve diğer iletişim araçları engelli derneklerinin organizasyon ve etkinliklerinde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, 2005'te kurulan "Engelsiz Erişim" platformu, kent içi toplu taşıma erişilebilirliği ve sesli duyuru mekanizmalarının geliştirilmesi gibi konularda aktif rol oynamıştır (Yılmaz, 2020).

2000'li yılların ortalarından itibaren, internetin yaygınlaşmasıyla birlikte görme engelli öğrenciler arasında bilgi paylaşımı ve çözüm önerileri geliştirme süreçleri hız kazanmıştır (Taşkın, 2018). Bu süreçler, engelli derneklerinin politika üretme kapasitelerini artırmış ve kamuoyunda daha fazla görünürlük sağlamıştır.

7.2. Karar Süreçlerine Aktif İştirak

Keyman'ın işaret ettiği sivil toplum hareketinin üçüncü aşaması, özellikle 2005 sonrasında oluşan örgüt ve platformların yönetim kararlarına aktif katılımını güçlendirdiğini göstermektedir (Keyman, 2004). Engelsiz Erişim Derneği'nin çabalarıyla kent içi duyuru sistemlerinin artması ve sesli tasvir ile eş erişim konseptlerinin yasal olarak kabul görmesi, son dönemlerde görme engellilerin bireysel oy kullanabilmelerini sağlayan pusula şablonunun Yüksek Seçim Kurulu tarafından onaylanmasını mümkün kılmıştır. "Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneğinin" (TOHAD) davalara girişimleri ve Eğitimde Görme Engelliler Derneği'nin çabaları, engelli öğretmen atamalarıyla ilgili sınırlamaların kaldırılması ve ÖSYM'nin elektronik sınavlarının engellilere erişilebilir hale getirilmesi gibi avantajlar sağlamıştır.

Süleyman Akbulut'un ifadesine göre, tesir gücü artan engelli dernekleri ve platformları, ayrımcılıkla mücadelede kamuoyu farkındalığını artırmış ve Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nde ek protokolün onaylanmasına katkı sağlamıştır (Akbulut, 2018: Akt. Yılmaz, 2020: 452). Ayrıca, bu platformlar sadece devlet kurumlarını değil, türlü sosyal medya kampanyaları aracılığıyla bankalar, beyaz eşya üreticileri ve geliştiriciler üzerinde de önemli değişiklikler yapmıştır. Herhangi bir derneğe üyelik gerektirmeyen bu platformlar, istedikleri kampanyaya kitlesel destek sağlayarak sivil toplumun günlük kararları etkileme gücünü artırmıştır.

7.3. Yatay Teşkilatlanma (Örgütlenme)

Teşkilat yapılarında yataylaşma (yalınlaşma); personele yetki devredilmesi veya personelin güçlendirilmesi yolu ile örgüt yapısındaki kademelerin azaltılarak daha basık yapıların oluşumunu ifade etmektedir (Koçel, 1999: 256). Yatay teşkilatlanma, eski dernek yapılarındaki hiyerarşik ve anti-demokratik yapıların eleştirilmesiyle ortaya çıkmış ve gençlerin daha etkin rol aldığı, demokratik katılımı teşvik eden bir organizasyon modeli olarak öne çıkmaktadır. Yatay teşkilatlanma, engellilerin haklarına dayalı organizasyon yapısını güçlendirmekte ve değişim sağlamalarına olanak tanımaktadır (Yılmaz, 2020: 453).

Bezmez ve Yardımcı, "Engelliler Biz Platformu'nda vatandaşlardan STK'lar hakkındaki görüşlerini paylaşmalarını isteyerek, eski derneklerdeki anti-demokratik yapıların eleştirildiğini belirtmektedirler. 2000 öncesinde kurulan birçok derneğin yönetim kadrolarında genel olarak pek değişiklik olmamış ve gençlerin bu kuruluşları etkileme şansı bulamamıştır. Ancak 2000'li yıllardan sonra gençlerin çoğunlukta olduğu yapıların ortaya çıktığı, bu dönemde 2002'de Medeni Yasa ve 2004'te Dernekler Kanunu'nda yapılan değişikliklerin etkili olduğu vurgulanmaktadır (Gökalp, 2005: 209).

Emin Demirci ise, 1983 yılında kabul edilen ve uzun süre yürürlükte kalan eski dernekler yasasının 88. maddesinin, engellileri dört dernek çatısı altında toplamaya zorladığını ifade etmektedir. Bu durum, eski yapıların hiyerarşisine tepki olarak, kurulu derneklerin yatay bir teşkilatlanma modelini benimsemelerine yol açmıştır. 2000'li yıllardaki bu yatay teşkilatlanma modeli, üyelerin ve aktörlerin daha özgüvenli bir şekilde değişim sağlamalarına olanak tanımış ve haklara dayalı organizasyon yapısını güçlendirmiştir (Yılmaz, 2020: 454).

7.4. 2000 Sonrası Engelli Hakları Hareketlerinin Belirtileri

2000 sonrası engelli hakları hareketi, Türkiye'de önemli değişimlere ve gelişmelere sahne olmuştur. Bu süreç, 1980'li yıllardan itibaren askeri darbeler ve küresel ekonomik koşulların etkisiyle engelli hareketinin karar alma süreçlerinde daha aktif rol oynamasına olanak sağlamıştır. Teknolojinin ilerlemesi, dernekler kanununda yapılan değişiklikler, 2005'te kabul edilen engelliler kanunu ve Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci gibi faktörler, hareketin gelişimine katkıda bulunmuştur. 2000 sonrası engelli hareketinin temel özellikleri arasında hak temelli bir yaklaşım, karar süreçlerine aktif katılım ve yatay teşkilatlanma bulunmaktadır (Yılmaz, 2020: 454-455).

Dernekler ve platformlar, engelli haklarını bireysel çözümlerden ziyade toplumsal bariyerlerin kaldırılması yoluyla güçlendirebileceğini savunmakta, bu doğrultuda manifestolar hazırlamakta ve çeşitli aktivitelerle idareciler üzerinde etki oluşturmaya çalışmaktadır. Bu çabalar sonucunda hem kamu hem de özel kurumlar, engellilerle ilgili karar alırken bu platformların fikirlerine daha fazla yer vermeye başlamıştır. Ancak, geçmiş dönemde devlet kontrolünde ve sendikali yapılarla sınırlı kalan eski derneklerin sayısında azalma gözlenmiştir. Bu durum, potansiyel güç paylaşımı sorunlarını beraberinde getirmiştir. 2010'lardan sonra ise platformlar ve engelli meclisleri çalışmaları dikkat çekmektedir. Örneğin, Otizm Dernekleri Federasyonu'nun kurulması ve Türkiye Otizm Meclisi'nin oluşturulması gibi adımlar, birlikte hareket etme ve güçlü ses çıkarma kapasitesini artırmıştır. Son olarak, 2000-2010 yılları arasındaki AB başvurusu sürecinde tahsis edilen fonlar, hak temelli yapıları güçlendirmede önemli bir rol oynamıştır. Ancak son dönemde Avrupa Birliği adaylığından uzaklaşma ve toplumda aktivizm düzeyinde yaşanan gerileme, 2020'li yılların zorluğunu ortaya koymaktadır (Yılmaz, 2020: 456).

8. Öznel Deneyim

Engelli bir birey olarak yaşadığım deneyimler, engelli hakları hareketine olan katılımımı derinleştiren ve toplumsal bir dönüşüm arayışının bir parçası haline getiren temel unsurları oluşturuyor. İki yaş civarında polio sekeli tanısıyla başlayan engellilik sürecim hem fiziksel hem de duygusal zorluklarla dolu oldu. Ancak, bu süreçte kendi engelli kimliğimle barışma ve haklarımı savunma isteği doğdu. Bireysel deneyimlerimden güç alarak, toplumsal adalet için mücadele etme arzusu beni engelli hakları hareketine yönlendirdi.

Aktivist olarak geçirdiğim süreç, toplumsal değişim çabalarının önündeki zorlukları ve ayrımcılıkla mücadele etmenin getirdiği yükleri içerdi. Ancak, bu zorluklar aynı zamanda öğrenme fırsatları sundu. Topluluk dayanışması ve diğer engelli aktivistlerle birlikte hareket etmek, beni güçlendirdi ve motive etti. Özellikle Türkiye'nin farklı şehirlerinde engelli hakları konusunda seminerler ve konferanslar vererek, toplumda farkındalık yaratma ve politika değişiklikleri için adımlar atmaya çalıştım.

Gelecekteki hedefim, daha kapsayıcı bir toplum için çaba harcamak ve engelli bireylerin haklarının daha iyi korunmasına katkı sağlamak olacaktır. Engelli hakları hareketinin güçlenmesi ve toplumsal farkındalığın artırılması için çalışmalarına devam edeceğim. Herkesin eşit haklara sahip olduğu bir dünyada yaşamak için kararlıyım.

9. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, engellilik olgusunun tarihsel süreçteki gelişimini, türlerini, sebeplerini ve engelli hakları hareketinin küresel ve Türkiye özelindeki durumunu kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Bulgular, engellilerin toplumsal yaşama katılımında hala ciddi engellerle karşılaştığını ve bu durumun eğitim, istihdam ve ulaşım gibi temel haklarına erişimlerini kısıtladığını göstermektedir. ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde engelli hakları konusunda yapılan yasal düzenlemeler ve toplumsal farkındalık çalışmaları sayesinde önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da Japonya gibi bazı ülkelerde bu süreçlerin geride kaldığı ve yeterince etkinleşmediği görülmektedir.

Türkiye'de engelli hakları konusunda son yıllarda artan farkındalık ve yapılan yasal düzenlemeler olumlu bir gelişme olarak değerlendirilse de bu düzenlemelerin tam anlamıyla etkinleşmediği ve toplumsal dönüşümün henüz tamamlanmadığı gözlemlenmektedir. Türkiye'de engelli hakları mücadelesi, Avrupa Birliği'nin etkisiyle belirli bir ivme kazanmış ancak bu ivme 2020'li yıllara doğru hızla azalarak yerini daha pasif bir iyha yöntemine bırakmıştır. Engelli hakları savunuculuğunun sivil toplum kuruluşları tarafından sürdürülebilir bir şekilde devam ettirilmesi, bu alandaki kazanımların sürekliliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Yapılan bu çalışma, Türkiye'deki engelli kişilerin toplumsal bütünleşme ve haklarının güçlendirilmesi hususunda mühim emareler ortaya koymaktadır. Sosyolojik yönden değerlendirildiğinde, engelli kişilerin sosyal hayata iştiraki, hem kişisel hem de sosyal düzeyde türlü etmenlere ekli olarak biçimlenmektedir. Toplumsal kurumlar ve yapılar, engelli bireylerin yaşam kalitesini etkileyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Araştırmada incelenen bulgular, engelli kişilerin uğradığı toplumsal dışlanma ve ayrımcılığın ne gibi engel oluşturduğunu vurgulamaktadır. Toplumsal kurumlardaki ve toplumsal normlardaki ayrımcı tavırlar, engelli kişilerin toplumsal iştirakini sınırlayan ana faktörlerden biridir. Bu vaziyet, toplumsal politikaların ve sosyal normların gözden geçirilmesini ve engelli kişilerin hayatın her sahasında aynı haklara sahip olmasını temin edecek girişimlerde bulunulmasını icap ettirmektedir. Sosyolojik bir bakış açısından, engelli kişilerin toplumsal bütünleşmesini artırmak için sivil toplum kuruluşlarının ve aktivistlerin mühim bir vazife üstlendikleri görülmektedir. Bu kuruluşlar, toplumsal farkındalığı artırmak, siyaset yapıcılarını üstünde tesir etmek ve engelli kişilerin seslerini duyurmak amacıyla hassas bir vazife görmektedirler. Sosyal normların ve kurumların dönüştürülmesi, engelli kişilerin toplumsal iştirakini artırarak daha kapsayıcı bir toplum meydana getirmede hassas öneme sahiptir.

Engelli bireylerin sosyal yaşama katılımını artırmak için fiziksel engellerin yanı sıra toplumsal ve kültürel engellerin de ortadan kaldırılması gerekmektedir. Engelli kişilerin toplumsal hayata etkin katılımını engelleyen kültürel engeller, cemiyetin genelinde yaygın olan stereotipler, medya temsillerindeki noksanlıklar, eğitim ve farkındalık noksanlıkları ve

sosyal normların kısıtlayıcı etkileri şeklinde kendini göstermektedir. Bu engeller, engelli insanların var olan güçlerini bütün olarak ortaya koymalarını ve sosyal rollerini genişletmelerini engellemektedir. Engelli kişilerin toplumsal bütünleşmesini artırmak amacıyla medya, eğitim, siyaset ve sosyal normların dönüşümü üzerine yapılan uzun vadeli gayretler mühimdir. Billhassa eğitim sahasında engelli ve engelli olmayan öğrencilerin aynı ortamlarda bulunmalarını sağlayacak düzenlemeler yapılması, ileride engelli bireylerin toplumsal yaşama daha aktif bir şekilde katılmalarına olanak tanıyacaktır. Fiziksel engellerin bertaraf edilmesi görece daha kolay olmakla birlikte, toplumsal tutum ve davranışların değişmesi daha zorlu bir süreçtir ve uzun vadeli çabalar gerektirmektedir.

Çalışmanın bulguları, engelli hakları alanında önemli gelişmeler olduğunu ve bu gelişmelerin hem Türkiye'de hem de dünya genelinde farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Uluslararası gelişmeler doğrultusunda engelli insanların adaletsizlikten kaçınarak eşit şekilde faydalanması öncelikli hedef olarak belirlenmiştir. Türkiye'deki yasal düzenlemelerde Avrupa Birliği'nin etkisi net bir şekilde görülmekle birlikte, bu düzenlemelerin toplumsal düzeyde tam anlamıyla benimsenmediği ve uygulanmadığı gözlemlenmiştir. Engelli sivil toplum kuruluşlarının 2000'li yıllarla ivmelenmiş olan hak savunuculuğunun 2020'li yıllara doğru hızlı bir şekilde gerilediği ve yerini daha pasif bir yaklaşıma bıraktığı tespit edilmiştir.

Bu araştırma, Türkiye'nin engelli hakları konusundaki mevcut durumunu değerlendirmenin yanı sıra, dünya genelindeki iyi uygulamaları anlama ve bu alanda ilerleme sağlama potansiyelini vurgulamaktadır. Engelli hakları mücadelesinde daha kapsamlı ve etkili adımların atılması gerekliliği vurgulanmıştır. Gelecekteki araştırmalarda engelli bireylerin daha fazla temsil edilmesi, yerel toplulukların daha fazla dahil edilmesi ve politika uygulamalarının etkilerinin uzun vadeli analizleri üzerine odaklanılması önerilmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin engelli hakları alanındaki gelişmelerini desteklemek için daha fazla uluslararası iş birliği ve deneyim paylaşımının önemi vurgulanmıştır. Yapılan bu araştırmanın öteki araştırmalardan özgün yönü, engelli hakları hareketinin tarihi ilerlemesini ve global etkilerini ayrıntılı bir şekilde el alarak, Türkiye'deki hareketlerin milletlerarası şartlarda ne şekilde konumlandığını ve bu sahadaki mücadelelerin etkilerini derinlemesine tetkik etmesinden meydana gelmektedir. Engelli hakları hareketlerinin toplumsal ve hukuki kazanımlarını değerlendirerek, bu sahadaki farkındalığı ve bilinci artırmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, engelli bireylerin haklarına yönelik yapılan çalışmaların sürekliliği ve etkinliği, bu bireylerin toplumsal yaşama tam ve eşit katılımını sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye'de ve dünya genelinde engelli hakları mücadelesinin daha ileriye taşınması, toplumsal farkındalığın artırılması ve engelli bireylerin yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için tüm paydaşların ortak çabası gerekmektedir. Bu çalışma, engelli hakları hareketlerinin ve mücadele alanlarının daha iyi anlaşılmasına ve bu alandaki ilerlemelerin desteklenmesine yönelik bir temel oluşturmuştur. Engelli kitle, kendilerini engelli yapan şeylerin kişisel problemleri değil, toplumsal engeller olduğu hususunda geri dönülemez bir şuur sahibi olmuş vaziyettedir. Bu çalışma, yazarın epistemolojik olarak engelli olması bakımından hem özne hem nesne vazifesinin bir ürünüdür. Bu çalışmanın ortaya koyduğu bulgular ışığında, engelli bireylerin sosyal entegrasyonunu artırmak için aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Türkiye'deki engelli hakları hareketlerini desteklemek amacıyla daha çok sosyal ve politik iştirak teşvik özendirilmelidir. Engelli sivil toplum kuruluşlarına ve aktivistlere yönelik destekler çoğaltılmalıdır.
- Engelli kişilerin hakları hususunda cemiyette geniş kapsamlı eğitim ve farkındalık faaliyetleri yapılmalıdır. Eğitim kurumları, medya ve öteki iletişim vasıtaları bu aşamada mühim rol oynamalıdır.
- Engelli haklarına dair mevcut kanuni düzenlemeler yeniden ele alınmalı ve zorunlu iyileştirmeler yapılmalıdır. Engelli kişilerin hayat kalitesini artırmaya yönelik siyaset ve yasal düzenlemeler tercihli olarak ele alınabilir.
- Engelli kişilerin iş piyasasına iştirakini özendirerek siyaset ve destek mekanizmaları geliştirilmelidir. İş yerlerinde engellilik dostu politikaların yaygınlaştırılması önem taşımaktadır.
- Türkiye'deki engelli hakları hareketlerine yön verecek siyaset ve uygulamalar için milletlerarası iyi uygulama örneklerinden yararlanılmalıdır. Öteki ülkelerin tecrübelerinden öğrenerek yerel şartlara uygun çözümler geliştirilebilir.
- Engelli kişilerin sosyal dışlanma ve ayrımcılıkla mücadele etmelerini temin etmek amacıyla toplumsal politikaların ve sosyal kabulün artırılması gerekmektedir. Engelli kişilerin hayatın her sahasında eşit iştirakini sağlamak amacıyla mutlaka gayret gösterilmelidir.

Kaynakça

- Adamson, J., (2004). "Is Stroke The Most Common Cause Of Disability?". *Journal Of Stroke And Cerebrovascular Diseases*, 13(4), 171-177.
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2012). 2013-2017 Stratejik Planı. <http://afyonluoglu.org> Erişim Tarihi: 16.02.2024.
- Akbulut, S. (2018). "Türkiye'de Engellilik Hareketi Paneli", 2. Engellilik Araştırmaları Konferansı: Düünden Bugüne Engellilik, İstanbul.
- Albayrak, H. (2014). Tarihte Kör, Sağır, Dilsiz ve Engelli Eğitimi. A. Koçbar, H. Albayrak, N. Güçtekin, H. Köse (Araş. Komisyonu). Engelliler Eğitiminin Tarihsel Gelişimi içinde (s. 38-100). İstanbul: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Bölümü.

- Altıok, S ve Altıok, K. (2019). "Prof. Önder Kütahyalı'nın Meslek Yaşamı Konusunda Kendi Anlatımı", erişim: 15 Ağustos 2019, <https://www.dunyayaseslen.com/icerik/1-subat-2012-engelsiz-erisimli-saatler>
- Arıkan, Ç. (2002). Sosyal model çerçevesinde özürüllülüğe yaklaşım. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*. 2(1). 11-25.
- Aslan, C. (2016). *Sosyal hareketler sosyolojisi: Toplumsal fay hatlarının anatomisi*. Karahan Kitabevi.
- Avrupa Komisyonu. (2010). *Avrupa Parlamentosu, Konsey, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi ve Bölgeler Komitesine Yönelik Komisyon Tebliği Avrupa Engel lilik Stratejisi 2010-2020: Engelsiz Avrupa İçin Yenilenmiş Bir Taahhüt*. Erişim adresi: <http://docplayer.biz.tr/23728124-Avrupa-parlamentosu-konsey-avrupa-ekonomik-ve-sosyal-komitesi-ve-bolgeler-komitesine-yonelik-komisyon-tebliği.htm>Erişim14.02.2024
- Balcı, S. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*. Libra Yayıncılık.
- Barnartt S. & Scotch, R. K. (2001). *Disability protests: Contentious politics, 1970-1999*. Gallaudet University Press.
- Barnes, C. (1998), The Social Model of Disability: A Sociological Phenomenon Ignored by Sociologists?, in. *The Disability Reader: Social Science Perspectives*, T. Shakespeare (ed.), New York: Cassell Pub.
- Barnes, C. (2020). Disability activism and the price of success: A British experience. *Especial sobre Discapacidad*, 14(2/2), 7-28.
- Barton, L. & Armstrong, F. (2011). Sakatlık, eğitim ve dâhil etme: Kültürler arası meseleler ve ikilemler. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak içinde* (299-323). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Beaulaurier, R. L. & Taylor, S. H. (2001). Social work practice with people with disabilities in the era of disability rights. *Social Work in Health Care*, 32(4), 67-91, DOI: 10.1300/J010v32n04_04.
- Bezmez, D. ve Yardımcı, S. (2010). "In Search of Disability Rights: Citizenship and Turkish Disability Organizations". *Disability & Society* 25/5. 603-615.
- Bucuka, Y. (2019). Engelliler, din ve sosyal dışlanma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9(18), 899-929.
- Burcu, E. (2020). *Engellilik sosyolojisi* (Genişletilmiş 2. Baskı). Anı Yayıncılık.
- Burcu, E. (2015). *Engellilik Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Braddock, D. L. ve Parish, S. L. (2011). Sakatlığın Kurumsal Tarihi (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimler den Bakmak*. 101-186. içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (Handbook of Disability Studies, s. II-68, G. L. Albrecht, K.D. Selman ve M. Bury, Der., 2001, Londra: Sage kitabından yeniden basılmıştır).
- Cooper, M. (1999). The Australian disability rights movement lives. *Disability & Society*, 14(2), 217-226.
- Çaha, H. (2016). Engellilerin toplumsal hayata katılmasına yönelik politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya örnekleri. *İnsan ve Toplum*, 5(10), 123-150.
- Çakmak, S. (2011). Görme engeli olan bireyler için hazırlanan otobüse binme becerisi öğretim materyalinin etkililiği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 94-111.
- Çayır, K. (2016). Toplumsal sahnenin yeni aktörleri: Yeni sosyal hareketler. K. Çayır (Ed.), *Yeni sosyal hareketler içinde* (11-30). Kaknüs Yayınları.
- Çetin, B. I. (2017). Sanayi Devrimi'nden 21. yüzyıla batı dünyasında engellilik. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 7(1), 91-121.
- Çınarlı, S. (2008). *Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde engelli hakları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- DeFries, J. C., & Gillis, J. J. (1993). Genetics of reading disability. In R. Plomin & G. E. McClearn (Eds.), "Nature, nurture & psychology" (p. 121-145). *American Psychological Association* <https://doi.org/10.1037/10131-006>. (Çevrimiçi) 15.02.2024.
- Della Porta, D. & Diani, M. (2020). *Toplumsal hareketler*. P. Çakır, C. Gülbudak (Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Devlet Denetleme Kurumu. (2009). T.C. Başbakanlık Özürüllüler İdaresi Başkanlığı Faaliyetlerinin Denetimi ile Özürüllü Bireyler, Yakınları ve Toplumun Bütün Kesimlerinde Özürüllük Konusunda Toplumsal Bilinç ve Duyarlılık Oluşturulması Amacıyla Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi ve Bu Tür Çalışmaların Düzenli ve Verimli Şekilde Yürütülmesi ve Geliştirilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler. Ankara.
- Devlet İstatistik Enstitüsü ve ÖZİDA. (2009). *Türkiye Özürüllüler Araştırması 2002*. 2. Basım. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Dünya Sağlık Örgütü. (2011). Dünya Engellilik Raporu – Yönetici Özeti. Erişim adresi: <https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/D%20C3%BCnya-Engellilik-Raporu-2011.pdf>
- Ertem, G. (2022). Kız çocuklarının cinsel sağlık ve üreme sağlığı alanında güçlendirilmesi öneriler. *Avrupa Birliği Sivil* e-ISSN: 2822-6925. © 2024 Samsun Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/olgusos>

- Galusca, R. (2011). Kurmaca sağlamlıktan ulusal kimliğe: Ellis Adası'nda sakatlık, sağlık muayenesi ve kamu sağlığı düzenlemeleri. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak içinde*. 243-265. Koç Üniversitesi Yayınları
- Goodley, D., ve Lawthom, R. (Eds.). (2005). *Disability and Psychology: Critical Introductions and Reflections*. Red Globe Press, Manchester.
- Gökalp, Ş. (2005). "Yeni Dernekler Kanunu", *TBB Dergisi*, (58). 209.
- Gül, İ. I. (2015). Engelliliğe dayalı ayrımcılıkla mücadelede hukukun rolü. K. Çayır, M. Soran, M. Ergün (Ed.) *Engellilik ve ayrımcılık: Eğitimciler için temel metinler ve örnek dersler içinde*. 45-59. Karekök.
- Güloğlu, F. K. (2021). Tarihi süreçte Dünyada ve Türkiye'de Engelliliğin Değişimi ve Gelişimi. Tuncay Güloğlu ve Eyüp Sabri Kala (Ed.). *Değişen Dünyada Sosyal Politika içinde*, (s. 187-212). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Hacıbebekoğlu, A., vd. (2015). *Nazilli'de engellilerin memnuniyet analizi*. Güney Ege Kalkınma Ajansı, Referans No: TR32/14/DFD/0028.
- Hayashi, R. ve Masako, O. (2001). The Disability Rights Movement in Japan: Past, Present and Future, *Disability & Society*, 16(6), 855-869.
- Horner-Johnson, W., Keys, C., Henry, D., Yamaki, K., Watanabe, F. K., Shimada, H. ve Fugimura, I. (2002). Attitudes of Japanese students toward people with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 46(5), 365-378. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12031020> Erişim Tarihi:14.02.2024.
- Hughes, B. ve K. Paterson. (2011). Sakatlık Sosyal Modeli ve Kaybolan Beden: Bir Yeti Yitimi Sosyolojisine Doğru (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Dr.), *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak içinde* 63-80. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (Disability and Society, 12(3), s. 325-340, 1997 dergisinden ye niden basılmıştır).
- Hurst, R. (2003). The international disability rights movement and the ICF. *Disability and Rehabilitation*, 25(11-12), 572-576. DOI: 10.1080/0963828031000137072
- İBB. (2012). *Özürllüler yerel hizmet rehberi İSöm modeli*. İstanbul: İBB Basımevi.
- Kaldık, B. (2022). Engelli hakları hareketi: Bir aktivist hareketi olarak gelişimi, talepleri ve toplumsal bağlamı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 31(2). 674-687.
- Kahraman-Güloğlu, F. (2017). *Kesişimsel Yaklaşımla Engellilik ve Toplumsal Cin siyet -Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Karşılaştırması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Kerimoğlu, H. B. (2004). *Sosyal Sigortalar Kanunu Açısından Maluliyet Sigortası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Keyman, E. F. (2004). "Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları", *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları* No:4, haz: Arzu Karamani (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi), Erişim: 12.02.2024, http://stk.bilgi.edu.tr/docs/keyman_std_4.pdf
- Kızıldaş, M. (2014). *Engellilerle 360° İletişim*. (Beşinci Basım). Ankara: Elma Yayınevi. 24-26.
- Koçel, T. (1999). *İşletme Yöneticiliği 7*. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Korkusuz, R. M., ve Uğur, S. (2018). *Sosyal güvenlik hukuku*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Köbsell, S. (2006). Towards self-determination and equalization: A short history of the German disability rights movement. *Disability Studies Quarterly*, 26(2), 15-15. DOI: 10.18061/dsq.v26i2.692
- Köksal, B. 2021. *Türkiye'de Engellilere Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamalarında Belediye-Sivil Toplum İlişkisi: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Örneği*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi
- Küçükali, A. (2015). Engellilere uygulanan sosyal yardımlar. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 35, 100-115.
- Köse, H. (2014b). Ortaçağ ve Sonrası Avrupa'da Zihinsel Engellilik. A. Koçibar, H. Albayrak, N. Güçtekin, H. Köse (Araş. Komisyonu). *Engelliler Eğitiminin Tarihsel Gelişimi içinde*. 101-114 İstanbul: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Bölümü
- Köten, E. & Erdoğan, B. (2014). *Engelli gençler, sosyal dışlanma ve internet*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları
- Livingston, G., vd. (1996). *Depression and Other Psychiatric Morbidity in Carers of Elderly People Living at Home*. *Bmj*, 312(7024), 153-156.
- Longmore, P. K. (2011). Direniş: Sakat hakları hareketi ve yardımlı intihar. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak içinde* (453-480). Koç Üniversitesi Yayınları.

- Mehrotra, N. (2011). Disability rights movements in India: Politics and practice. *Economic and Political Weekly*, 46(6), 65-72. <https://www.jstor.org/stable/27918121>
- Melucci, A. (2016). Çağdaş hareketlerin sembolik meydan okuması. K. Çayır (Ed.), *Yeni sosyal hareketler içinde* (75-100). Kaknüs Yayınları
- Meriç F. Ö. (2019). Çevrimiçi hariciler: Türkiye’de dijital engelli aktivizmi üzerine bir araştırma. *Connectist: Istanbul University Journal* <https://doi.org/10.26650/CONNECTIST2019-0011>
- Meruer, R. (2011). Zorunlu sağlam bedenlilik ve queer/sakat varoluş. D. Bezmez, S. Yardımcı Y. Şentürk (Der.), *Sakathk çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak içinde* 549-562. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Middleton, R. A., Rollins, C. W. & Harley, D. A. (1999). The historical and political context of the civil rights of persons with disabilities: A multicultural perspective for counselors. *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 27, 105-120.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2011). *Aile ve Tüketici Hizmetleri Engelli Bireylerde Toplumsal Uyum*. Ankara.
- Morris, J. (2001), Impairment and Disability: Constructing an Ethics of Care That Promotes Human Rights, *Hypatia*, 16(4): 1-16.
- Offe, C. (2016). Yeni sosyal hareketler: Kurumsal politikaların sınırlarının zorlanması. K. Çayır (Ed.). *Yeni sosyal hareketler içinde*. Kaknüs Yayınları. 47-73.
- Okur, N. (2001). *Özürülere Yönelik Örgütlenmenin İncelenmesi*. T.C Başbakanlık Özürülere İdaresi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Oliver, M. (1998). *Disabled People and Social Policy: From Exclusion to Inclusion*. J. Campling (Dizi Ed.), Longman Social Policy in Britain Dizisi. London and Newyork: Longman.
- Oliver, M., & Sapey, B. (1999). *Social Work With Disabled People*. Macmillan International Higher Education.
- Onoue, K. (2006). Policies for Persons with Disabilities in Japan from the Viewpoint of a Person with a Disability. <http://www.jicafriends.jp/leaders/gi2006/material/lecture/img/1003policiesforpersonswithdisabilitiesinjapan.pdf>. Erişim Tarihi: 10.02.2024.
- Özgökçeler, S. ve Alper, Y. (2010). Özürülere kanununun sosyal model açısından değerlendirilmesi, *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1). 33-54.
- Öztürk, M. (2011). *Türkiye’de engelli gerçeği*, İstanbul: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği Cep Kitapları.
- Öztürk, H., ve Gül, H. (2012). “Sosyal Belediyecilik Sosyal Devlete Ve Sosyal Haklara Bir Alternatif Mi?”. *IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu*, 377-392.
- ÖZİDA (2010). Özürülere İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Kanun Hükmünde Kararname Tarihi: 25/3/1997 No: 571, Yetki Kanununun Tarihi: 3/12/1996, No: 4216, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 30/5/1997 No: 23004 (Mükerrer).
- Özürülere Şurası II. (2005). *Yerel Yönetimler ve Özürülere, Komisyon Raporları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, T. C. Başbakanlık Özürülere İdaresi Başkanlığı Yayını, Ankara
- Rimmerman, A. (2013). *Social Inclusion of People with Disabilities National and International Perspectives*. The USA: Cambridge Universtiy Press.
- Sabatello, M. (2013). A short history of the international disability rights movement. M. Sabatello, M. Schulze (Ed.), *Human Rights and Disability Advocacy in* (13-24), University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812208740>.
- Sevinç, İ. ve Çay, M. (2017). Fiziksel engelli bireylerin üniversite eğitimi sırasında karşılaştıkları sorunlar (Akdeniz üniversitesi örneği). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 13, 219-238.
- Sevinç, Ş., Aslan, F. ve Özkan, B. (2015). *İşitme engelliler için öğretmen için öğretmen kılavuz kitabı*. Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Seyyar, A. (2015). *Dünya’da ve Türkiye’de engelli dostu sosyal politikalar*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Seyyar, A. (2008). Bağcılar’da engelli politikaları ve engellilere yönelik uygulamalar. (Bozlaşan, R. Ed.). *Bağcılar perspektifi*. İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları.
- Seyyar, A. (2006). *Özürülere adanmış sosyal politika yazıları*. (1. Baskı). Adapazarı: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi.
- Scotch, R. K. (1989). Politics and policy in the history of the disability rights movement. *The Milbank Quarterly*, 67(2), 380-400.
- Shakespeare, T. & Watson, N. (2011). Farkı yaratmak: Sakatlık, siyaset ve tanınma. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakathk çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak içinde* (387-414). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Shakespeare, T. (2006). Sakatlık Sosyal Modeli (F. B. Aydar, Cev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), *Sakathk*

Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak (51-62) içinde. İstanbul: Koc Üniversitesi Yayınları. (The Disability Studies, s. 197-204, L. J. Davis, Der., 2006, Londra: Roudledge kitabından yeniden basılmıştır).

- Smith, S. R. (2013.) Liberal ethics and well-being promotion in the disability rights movement, disability policy, and welfare practice. *Ethics and Social Welfare*, 7(1), 20-35. DOI: 10.1080/17496535.2012.671839
- Şişman, Y. (2014). “Engelliler Açısından Eşitlik, Ayrımcılık ve Eğitim Hakkı”, *Sosyal Politikalar Dergisi*, (32), s. 57-85.
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2011). *Nüfus ve Konut Araştırması*. <http://www.tuik.gov.tr>. Erişim Tarihi:14.02.2024.
- Taşçı, F. (2018). *Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih, Yaklaşım ve Uygulama*. İstanbul: Kaknüs.
- Taşgın, E. (2018). “Türkiye’de Engellilik Hareketi Paneli”, 2. *Engellilik Araştırmaları Konferansı: Dünden Bugüne Engellilik*. İstanbul
- Tatar, H. (t.y.). Müjdelere olsun engelli hakları sözleşmesi imzalandı. Altı Nokta Körler Derneği.<http://www.altinokta.org.tr/yazardetay.asp?idnourun=49> Erişim Tarihi: 15.02.2024.
- Touraine, A. (2016). Toplumdan toplumsal harekete. K. Çayır (Ed.), *Yeni sosyal hareketler içinde* (31-46). Kaknüs Yayınları.
- Turnbull, H. R. (2012). “Free at last”: Kennedy, king, and the meaning of liberty in the disability rights movement. *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 37(3), 210-216.
- Ünal, V. (2021). Türkiye’de engellilik yaklaşımlarının sosyal politika açısından değerlendirilmesi. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XLV (2), 235-257.
- Yazıcı, H.T. (2023). *Engelli bireylere yönelik yerel yönetim hizmetleri: Samsun Büyükşehir Belediyesi Örneği*. 19 Mayıs üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı. Dönem Projesi.
- Yardımcı, S. (2015). Sakatlık ve siyaset. K. Çayır, M. Soran, M. Ergün (Der.), *Engellilik ve ayrımcılık: Eğitimciler için temel metinler ve örnek dersler içinde* (19-30). Karekök Yayınları.
- Yılmaz, E. (2020). *Engellilik Tarihi Yazıları*. 2000 Sonrası Türkiye’de Engelli Hareketi. (Der)Aydın, A.R. İstanbul Üniversitesi. 441-457. DOI :10.26650/B/AA09.2020.007
- WHO,(1980).http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/41003/9241541261_eng.pdf?sequence=1 Erişim Tarihi: 31.01.2024.
- Winter, J. A. (2003). The development of the disability rights movement as a social problem solver. *Disability Studies Quarterly*, 23(1), 33-61. DOI: <http://dx.doi.org/10.18061/dsq.v23i1.399>.